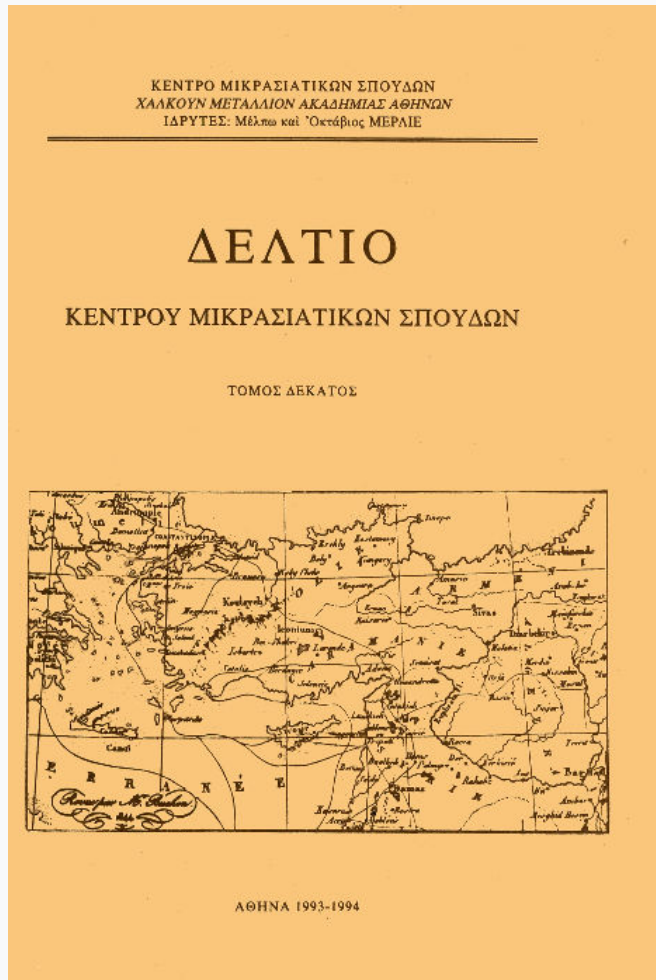

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 10 (1993)

Το πρόβλημα των προσηλυτισμών στη Μ.Ασία με
αφορμή υπόμνημα της φιλεκπαιδευτικής
εταιρείας Σμύρνης (1887)

Αρ. Π. Στεργελλής

doi: [10.12681/deltiokms.99](https://doi.org/10.12681/deltiokms.99)

Copyright © 2015, Αρ. Π. Στεργελλής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Στεργελλής Α. Π. (1993). Το πρόβλημα των προσηλυτισμών στη Μ.Ασία με αφορμή υπόμνημα της φιλεκπαιδευτικής εταιρείας Σμύρνης (1887). *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 10, 205-234.
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.99>

ΑΡ. Π. ΣΤΕΡΓΕΛΛΗΣ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΗΛΥΤΙΣΜΩΝ ΣΤΗ Μ. ΑΣΙΑ ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΗΣ ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΣΜΥΡΝΗΣ (1887)*

*Α. Ἡ ἱστορική πλευρὰ τῶν προσηλυτισμῶν.
Περιγραφή καὶ περιεχόμενο τοῦ ὑπομνήματος.*

Στὴ μακρὰ πορεία τῶν πολιτιστικῶν σχέσεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ ἐλλαδικοῦ καὶ μικρασιατικοῦ χώρου μὲ τοὺς λαοὺς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, πρὶν καὶ μετὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, παρατηροῦνται πολλὲς θετικὲς πλευρὲς (ὅπως π.χ. ὁ ἐλληνικὸς Διαφωτισμὸς), καθὼς καὶ ἀρνητικὲς. Στὶς τελευταῖες αὐτὲς περιλαμβάνονται τὰ σοβαρὰ προβλήματα ἀπὸ τὶς προσπάθειες προσηλυτισμοῦ ποὺ κατέβαλαν καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρόμενοι μισσιονάριοι¹

---

* Πρόδρομη ἀνακοίνωση τοῦ θέματος ἐγίνε στὸ συνέδριο «Ἑλλάδα καὶ Μικρὰ Ἀσία», ποὺ ὁργάνωσε τὸ 1885 τὸ Κολέγιο Anatolia στὴ Θεσσαλονίκη.

1. Μὲ τὸν ὅρο «μισσιονάριοι», ποὺ χρησιμοποιοῖ καὶ τὸ ὑπόμνημα ποὺ σχολιάζουμε καὶ ἐκδίδουμε, ἐννοοῦμε τοὺς ἱεραποστόλους τῆς Δύσης ποὺ προσπαθοῦν στὴν Ἀνατολὴ νὰ προσηλυτίσουν τοὺς Ὀρθοδόξους στὸ δόγμα τους, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς ἱεραποστόλους ποὺ ἐργάζονται γιὰ τὴν προσέλευση ὁπαδῶν ἄλλων θρησκειῶν στὸν Χριστιανισμό. Γιὰ τὴ δράση τῶν καθολικῶν καὶ διαμαρτυρομένων μισσιοναρίων στὴν Ἀνατολή, καὶ εἰδικότερα στὴν Ἑλλάδα καὶ Μικρὰ Ἀσία, τὸν 19ο αἰ. βασικὲς πηγὲς εἶναι οἱ ἐκκλησιαστικὲς ἱστορίες τῶν Α. Διομήδη Κυριακοῦ, Χρυσ. Παπαδοπούλου, Φιλ. Βαφεΐδη, Β. Στεφανίδη. Πολλὲς βιβλιογραφικὲς πληροφορίες γιὰ τὸ θέμα παρέχει ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ καθηγητῆ Γ. Μεταλληνοῦ, *Τὸ ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἰς τὴν Νεοελληνικὴν κατὰ τὸν 19ο αἰ.*, Ἀθήνα 1977. Βλ. καὶ Α. Διομήδης Κυριακός, *Ἀντιπαπικά*, τ. Α' (Βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου τῶν Μικρασιατῶν «Ἀνατολή»), Ἀθήνα 1893· Χρυσ. Παπαδόπουλος, «Ἡ λατινικὴ προπαγάνδα ἐν Κωνσταντινουπόλει», *Πάντατος*, τ. 14 (1922), σ. 340 κ.ε.· *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. ΙΓ', σ. 432· Ch. Frazee, *Catholics and Sultans, The Church and the Ottoman Empire (1453-1923)*, Λονδίνο 1983. Στὸν ἐλληνικὸ τύπο τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰ. τὸ θέμα τῶν προσηλυτισμῶν συναντᾶται σὲ πολλὰ ἄρθρα καὶ μελέτες. Γιὰ τὴν παρούσα μελέτη εἶδαμε κυρίως τὶς ἐφημερίδες τοῦ 1887 *Νέα Σμύρνη* τῆς Σμύρνης, *Βυζαντίς* καὶ *Νεολόγος* τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴ θρησκευτικὴ ἐφημερίδα *Ἀνάπλasis* τῆς Ἀθήνας· ἐπίσης τὰ περιοδικὰ *Ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως*, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* καὶ *Ξενοφάνης*.

στην Ἀνατολή, οἱ ὅποιοι με διάφορους τρόπους, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ἡ ἐκπαίδευση, ἐπεδίωκαν νὰ κερδίσουν ὁπαδούς καὶ νὰ διορθώσουν κατὰ τὴς θρησκευτικῆς ἀντιλήψεις τοὺς τὰ κακῶς κείμενα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Στὰ ζητήματα τὰ θρησκευτικά, καὶ εἰδικότερα τοῦ προσηλυτισμοῦ, πολὺ συχνὰ ἐμπλέκεται καὶ ὁ πολιτικὸς παράγοντας, με ἀποτέλεσμα νὰ γίνεται δύσκολα ἡ διάκριση μεταξύ θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς φύσης τῶν ζητημάτων αὐτῶν, πού ἀποκοτύν βάθος καὶ προεκτάσεις ἄξια πάντα ἰδιαίτερης ἐρευνας. Γιὰ τὴν περίοδο στὴν ὁποία ἀνήκει τὸ ὑπόμνημα πού ἐξετάζομε θὰ μπορούσαν νὰ ἀναφερθοῦν πολλὰ σχετικὰ παραδείγματα, καθὼς οἱ θρησκευτικὲς πεποιθήσεις κατεῖχαν κυρίαρχη θέση στὶς συνειδήσεις καὶ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα ἐξακολουθοῦσαν ἀκόμη καὶ πολέμους νὰ προκαλοῦν. Μικρὰ καὶ μεγάλα κράτη πίστευαν ὅτι μέσω τῆς θρησκείας μποροῦν νὰ ἐπηρεάσουν τοὺς λαοὺς τῶν χωρῶν πού ἐποφθαλμιοῦσαν καὶ νὰ ἐπεκτείνουν τὴν ἐπιρροή τους. Σύμφωνα με δημοσίευμα θρησκευτικῆς ἐφημερίδας τῆς ἐποχῆς², τὰ δυτικὰ κράτη, πρὶν ἀποστείλουν στρατιωτικὲς δυνάμεις, ἐξέπλυναν τοὺς θρησκευτικοὺς προπαγανδιστὲς γιὰ τὴν προσοικειώση τῶν πληθυσμῶν, προετοιμάζοντας τὸ ἔδαφος τῆς πολιτικῆς ἐνέργειας.

Κατὰ τὸ χρόνο σύνταξης τοῦ ὑπομνήματος με τὸ ὁποῖο θὰ ἀσχοληθοῦμε ἡ μέθοδος τῆς πολιτικῆς διεΐσδυσης με θρησκευτικὴ κάλυψη ἦταν σὲ χρῆση ἀπὸ ὅλα τὰ μεγάλα κράτη. Ἡ Ῥωσία π.χ. ἀπέστειλε θρησκευτικοὺς πράκτορες σὲ περιοχὲς ὅπως τὸ Ἅγιο Ὄρος καὶ ἡ Παλαιστίνη³, με ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργοῦνται παράπονα καὶ προστριβὲς μεταξύ ὁμοδόξων.

Σὲ ἀπομακρυσμένες περιοχὲς, ὅπως ἡ Συρία, ἡ συρρίκνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν Ὁρθόδοξων ἀποδιδόταν στὴ δράση τῶν θρησκευτικῶν προπαγανδῶν. Στὴ Μακεδονία οἱ ποικίλες προπαγάνδες (αὐστριακὴ, πανσλαβιστικὴ, ρουμανικὴ), πού κάποτε ὑπέθαλπαν καὶ οἱ Καθολικοὶ, με τοὺς «πολιτικούς ἱεραποστόλους», ὅπως εὐστοχα ἀποκαλοῦνται οἱ μισσιονάριοι, προκαλοῦσαν τὴς ἀνησυχίες τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου καὶ εὐκαιριακὴ προσέγγισή του στὴν τουρκικὴ ἐξουσία, πού μερικὲς φορὲς αἰσθανόταν κίνδυνον κατὰ τῆς ἀσφάλειας καὶ συνοχῆς τοῦ κράτους⁴.

Σχετικὰ με τὴ Μικρὰ Ἀσία, νομίζομε ὅτι ἡ δράση τῶν μισσιοναρίων ἐκεῖ καὶ ἡ ἀντίδραση τῶν Ἑλληνορθόδοξων εἶχαν σοβαρὲς προεκτάσεις καὶ συνέβαλαν ὥς ἓνα βαθμὸ μαζὶ με ἄλλους παράγοντες στὰ γεγονότα πού κατέληξαν στὸν ἀφανισμό τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Στὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν (ΑΥΕ) σώζεται ἀντίγραφο μακροῦ ὑπομνήματος, σχετικοῦ με τὸ θέμα τῶν προσηλυτισμῶν,

2. *Ἀνάπαισις*, 1 (1887), σ. 45. Πβ. «Ὁ ἀγγλικὸς θρησκευτικὸς προσηλυτισμὸς καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ», ἐφημ. *Νέα Σμύρνη*, 4 Νοεμ. 1887 (ἀρ. 3534), σ. 3.

3. D. Hopwood, *The Russian Presence in Syria & Palestine 1843-1914*, Ὁξφόρδη 1969, καθὼς καὶ *Νεολόγος*, 18 Μαρτ. 1887 (ἀρ. 5334), σ. 2, στ. 1, καὶ 12 Νοεμ. 1887 (ἀρ. 5525), σ. 2, στ. 1-2.

4. *Νεολόγος*, 30 Ὀκτ. 1887 (ἀρ. 5514), σ. 2, στ. 1-5 — 2 καὶ 5 Δεκ. 1887 (ἀρ. 5541 καὶ 5544), σ. 2, στ. 4-5 καὶ σ. 2-3, στ. 4-1 ἀντίστοιχα πβ. *Βυζαντίς*, 13 Ὀκτ. 1887 (ἀρ. 5182), σ. 2, στ. 4.

ἀπευθυνόμενο από τη Φιλεκπαιδευτική Ἑταιρεία Σμύρνης πρὸς τὸν Πρωθυπουργὸ Χαρίλαο Τρικούπη (1908, Α29/3, «Ἑκπαιδευτικά-Κοινοτικά»). Εἶναι τοῦ Νοεμβρίου 1887, βρίσκεται ὁμως στὰ ἔγγραφα τοῦ 1908, γιατί τότε δόθηκε λύση στὸ ζήτημα ποὺ ἔθετε τὸ ὑπόμνημα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκ νέου ὑποβολή του σὲ ἀντίγραφο στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τὸ 1907, καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ εἴκοσι σελίδες. Τὸ πρωτότυπο τοῦ ὑπομνήματος δὲν βρέθηκε, παρὰ τὴ σχετικὴ ἔρευνα ποὺ ἔγινε. Ἔτσι λείπουν τὰ τμήματα ἐκεῖνα στὴ θέσι τῶν ὁποίων ὑπάρχουν ἀποσιωπητικά στὸ χειρόγραφο τοῦ ἀντιγράφου.

Τὸ ὑπόμνημα διαιρεῖται σὲ πρόλογο καὶ τρία μέρη καὶ ἔχει τὸ ἐξῆς περιεχόμενο περιληπτικά:

Στὸν πρόλογο ἐπισημαίνεται ὁ κίνδυνος ποὺ διατρέχουν οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τὶς προσηλυτιστικὰς ἐνέργειες τῶν Γερμανῶν καὶ Ἰταλῶν μισσιοναρίων, ὅπως παλαιότερα τῶν Γάλλων καὶ Ἀγγλῶν.

Τὸ πρῶτο μέρος ἀναφέρεται στὴ δράσι ποὺ ἀνέλαβαν οἱ καθολικοὶ μισσιοναριοὶ μετὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ Σουλεϊμάν τοῦ Μεγαλοπρεπῆ στὴ Βιέννη καὶ τὴν ἐμφάνισι τοῦ Μεγάλου Πέτρου, γεγονότα ποὺ ἀνέκοψαν τοὺς ἐξισλαμισμοὺς. Κατόπιν ἀναφέρεται στὴν ἐμφάνισι τῶν Διαμαρτυρομένων καὶ στὴν ἀρθρογραφία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τύπου, ἰδιαίτερα τοῦ γαλλικοῦ, ὑπὲρ τῆς διάδοσις στὴν Ἀνατολή τῆς γλώσσας καὶ τῆς θρησκείας τῶν ἀρθρογράφων.

Τὸ δεύτερο μέρος ἀναφέρεται στὴ χρησιμοποίησι ἀπὸ τοὺς ξένους τῶν σχολείων γιὰ τὴν πολιτιστικὴ διείσδυσή τους στὴ Μικρὰ Ἀσία. Σὲ τρία μεγάλα παρθεναγωγεῖα μετὰ οἰκοτροφεία ποὺ ἱδρυσαν, τῶν Ἀδελφῶν τοῦ Ἐλέου, τῶν Πρωσίδων Διακονιστῶν καὶ τελευταῖα τοῦ Τάγματος τῆς Παναγίας τῆς Σιών, στὰ ὁποῖα φοιτοῦσε πλῆθος κοριτσιῶν εὐπόρων ἐλληνικῶν οἰκογενειῶν, γίνονταν ἀντικείμενο ἐμπαιγμοῦ ὁ ἔθνισμός καὶ ἡ θρησκεία τῶν Ἑλλήνων. Μὲ πιὸ ἔντονο τὸν προσηλυτισμὸ στὰ σχολεῖα τῶν Καθολικῶν, τὰ κορίτσια ἀποφοιτοῦσαν ἔχοντας ἄγνοια τῆς γλώσσας, τῆς ἱστορίας, τῆς γεωγραφίας καὶ ὅλων τῶν στοιχείων ποὺ ἐμπνέουν τὴν ἀγάπη στὴν πατρίδα. Οἱ ξένοι ἱδρυσαν σὲ πολλὰς λαϊκὰς περιοχὰς δημοτικὰ σχολεῖα, στὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦσαν Ἕλληνες δασκάλους. Ἐδεῖξαν καθαρὰ τὶς προθέσεις τους μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ σεισμοῦ τῆς Ἐρυθραίας, Κρήνης καὶ Χίου, ὁπότε κατέφυγαν στὴ Σμύρνη πολλὰ ἀπροστάτευτα ὄρφανὰ ἀπὸ τὶς περιοχὰς αὐτὰς. Μὲ τὸ πρόσχημα τῆς φιλανθρωπίας οἱ ξένοι τὰ περιέβαλλαν καὶ ταυτόχρονα τὰ δίδαξαν τὴν ἀρνησιθρησκεία, ὁπότε οἱ Σμυρναῖοι ἀντέδρασαν.

Στὸν Μπουρνόβα ἔγιναν σοβαρὰ ἐπεισόδια λόγῳ προσηλυτιστικῶν ἐνεργειῶν.

Οἱ Ἴταλοι ἔκαναν πρότασι ποὺ ἀπορρίφθηκε νὰ διδάσκεται δωρεὰν στὰ σχολεῖα ἡ ἱταλική, ἱδρυσαν ὁμως «δημοτικὸ» καὶ παρθεναγωγεῖο μετὰ οἰκοτροφεῖο καὶ στὸν Βουτζᾶ καθολικὸ σεμινάριο. Στὸ ἴδιο χωριὸ Γαλλίδες καλὸργιες ἱδρυσαν παρθεναγωγεῖο.

Στὴ Μαγνησία Δυτικοὶ καὶ Διαμαρτυρόμενοι ἱδρυσαν σχολεῖα, ὅπου φοιτοῦσαν ἐλληνόπουλα, καὶ στὴ Μερσῖνα σχεδιάζονταν κάτι παρόμοιο.

Στὴν Καισάρεια ὁ Μητροπολίτης, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει Δυτικούς καὶ Διαμαρτυρομένους, ἱδρύσκει τὴ Ροδοκανάκειο Ἱερατικὴ Σχολή, γυμνάσιο καὶ παρθεναγωγεῖο. Τὸ τουρκικὸ κράτος σκόπιμα ἀφήνει τοὺς ξένους νὰ δροῦν σὲ βάρος τῶν Ὀρθοδόξων, ποὺ ἀμύνονται μὲ θάρρος καὶ βελτίωσαν τὰ σχολεῖα τοὺς τὴν τελευταία δεκαετία. Οἱ Σμυρναῖοι προσπαθοῦν στὸ μέτρο τῶν δυνάμεων τοὺς νὰ βοηθήσουν τοὺς τουρκόφωνους Μικρασιάτες νὰ ἐκπαιδευθοῦν στὰ ἑλληνικὰ μὲ ἴδρυση σχολείων, ἀλλὰ οἱ οἰκονομικὲς δυνάμεις τοὺς δὲν ἐπαρκοῦν.

Στὸ τρίτο μέρος τοῦ ὑπομνήματος ἀναφέρεται ὁ τρόπος ἀντιμετώπισης μέχρι στιγμῆς καὶ προτείνονται καὶ ἄλλα κατάλληλα μέτρα ποὺ θὰ πρέπει νὰ ληφθοῦν στὸ ἐξῆς. Ὅταν ἐκδηλώθηκε προσπάθεια προσηλυτισμοῦ σὲ βάρος τῶν παιδιῶν τῶν σεισμοπλήκτων περιοχῶν (τὸ 1881), οἱ Σμυρναῖοι βοήθησαν στὴν ἀνέγερση σχολείων στὶς κωμοπόλεις ποὺ καταστράφηκαν ἢ πληρώσαν τοὺς μισθοὺς τῶν δασκάλων. Στὴ Σμύρνη μὲ δαπάνη τῆς οἰκογένειας Κιουπετζόγλου ἀνοικοδομήθηκε τὸ Κεντρικὸ Παρθεναγωγεῖο μὲ τὰ παραρτήματά του, στὸ ὁποῖο φοιτοῦν περισσότερα ἀπὸ 1.500 κορίτσια.

Ἀλλὰ τὸ Κεντρικὸ Παρθεναγωγεῖο δὲν ἱκανοποιοῦσε τὶς ἀνάγκες τῶν κοριτσιῶν τῶν εὐπόρων οἰκογενειῶν, ποὺ ἐπιθυμοῦσαν καλὴτερη μόρφωση, ξένες γλῶσσες καὶ μουσικὴ. Γι' αὐτὸ καὶ κατέφευγαν πρῶτα στὰ σχολεῖα τῶν Καθολικῶν καὶ κατόπιν στὸ σχολεῖο τῶν Πρωσσιδων Διακονισσῶν. Γιὰ νὰ τεθεῖ τέρμα στὴν κατάσταση, ἱδρύθηκε ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία μὲ σκοπὸ τὴ σύσταση παρθεναγωγείου μὲ οἰκοτροφεῖο, ὅπως τὸ Ἀρσάκειο στὴν Ἀθήνα καὶ τὸ Ζάππειο στὴν Κωνσταντινούπολη. Λίγοι Σμυρναῖοι κατέβαλαν ἀθόρυβα χιλιάδες λίρες γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ σχολείου, ποὺ σήμερα ὀνομάζεται «Ὀμήρειο». Ἔχει πρόγραμμα πλήρους Γυμνασίου μὲ διδασκαλεῖο καὶ ἀναγνωρίσθηκε ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση ἰσότιμο μὲ τὸ Ἀρσάκειο. Ἀπέσπασε ὅλες τὶς Ἑλληνίδες ἀπὸ τὸ παρθεναγωγεῖο τῶν Πρωσσιδων Διακονισσῶν καὶ ἐπέτυχε ἀπόλυτα νὰ τοὺς ἐμπνεύσει τὰ ἱδανικά ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἔχουν ὅταν γίνουν μητέρες.

Οἱ ἐπόμενοι στόχοι τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας εἶναι: ἡ ἴδρυση στὴ Σμύρνη δημοτικῶν σχολείων ποὺ θὰ λειτουργήσουν κοντὰ στὰ ξένα, γιὰ τὰ ἄπορα παιδιά, στὰ ὁποῖα θὰ μοιράζονται δωρεὰν τὰ βιβλία τους, κατὰ τὴν τακτικὴ τῶν Διαμαρτυρομένων· καὶ ἡ χορήγηση ὑποτροφιῶν σὲ μαθήτριες τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, γιὰ νὰ σπουδάσουν δασκάλες, νὰ διδάξουν κατόπιν δωρεὰν στὶς πατρίδες τους καὶ νὰ μεταδώσουν τὰ ἑλληνικὰ στὸν τοῦρκόφωνο Ἑλληνας, ἰδίως στὰ κορίτσια, ποὺ προσρίζονται νὰ ἀναθρέψουν παιδιά. Τὴ διδασκαλία αὐτὴ μόνο Μικρασιάτισσες μποροῦν νὰ τὴν ἀναλάβουν.

Ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία δὲν ἔχει τὰ οἰκονομικὰ μέσα γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν δύο αὐτῶν σκοπῶν, ποὺ θὰ περιορίζαν τὴ δράση τῶν προσηλυτιστῶν· γι' αὐτὸ προτείνει στὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση νὰ διαθέσει αὐτὴ τὰ ἀπαιτούμενα ποσὰ γιὰ εἴκοσι οἰκότροφες μαθήτριες ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, γιὰ τὴ δημιουργία 4-5 δημοτικῶν σχολείων χάριν

τῶν ἀπόρων τάξεων καὶ γιὰ τὴν ἐπιχορήγηση μερικῶν ἀπὸ αὐτὰ ποῦ ὑπάρχουν. Γιὰ τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς θὰ χρειάζονταν τὸν πρῶτο χρόνο 50.000 φράγκα καὶ κατόπιν 40.000.

Ἄν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση, ποῦ ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ ἐλπίδα, δεχθεῖ, θὰ πρέπει νὰ τηρηθεῖ ἀπόλυτη μυστικότητα γιὰ τὸ φόβο τῆς προδοσίας.

Β. Δράση τῶν μισσιοναρίων καὶ πνευματικὴ κατάσταση τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Στὴ Μικρὰ Ἀσία κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. παρατηρεῖται μεγάλη ἀνθησις τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, ἀλλὰ γιὰ τὴ θρησκευτικὴ κατάστασίν του δημοσιεύονται δυσμενῆ σχόλια⁵. Ἡ αἰτία ἀποδίδεται στὴν ἀδράνεια μητροπολιτῶν καὶ γι' αὐτὸ προτείνεται στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως νὰ σταλοῦν στὶς μητροπόλεις μητροπολίτες γνώστες τῆς γλώσσας τοῦ τόπου καὶ τῆς τουρκικῆς. Ἐξάλλου οἱ οἰκονομικὲς δυσχέρειες καὶ οἱ ἄλλες ἀδυναμίες τοῦ τουρκικοῦ κράτους δημιουργοῦν προσδοκίες γιὰ ἀλλαγὴ στὴν πολιτικὴ κατάσταση, ἐνῶ ταυτόχρονα τὰ ἰσχυρὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν ἄμεση ἐξυπηρέτησιν τῶν συμφερόντων τους στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, ποῦ, καθὼς προσπαθεῖ νὰ ἐκσυγχρονισθεῖ, ἔχει τὴν ἀνάγκη τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κεφαλαίου γιὰ νὰ τὸ ἐπιτύχει⁶. Χρεοκοπία καὶ ἐξάρτησις συνθέτουν τὴν κατάστασι τῆς Τουρκίας τὴν ἐποχὴ αὐτή.

Ἡ πολιτικὴ τῆς ἀνοχῆς γιὰ τὶς θρησκευτικὰς ἰδέες ποῦ κυκλοφοροῦσαν στὴ χώρα παλαιότερα, ἐφόσον δὲν ἔθιγαν τὴ μουσουλμανικὴ θρησκεία, δημιουργοῦσε εὐχέρεια ἐγκατάστασις καὶ διακίνησις τῶν μισσιοναρίων, ποῦ διδασκαν, ἀνοίγαν σχολεῖα καὶ προσηλύτιζαν ἐλεύθερα, μὲ τὸν ὁρο νὰ μὴ δημιουργοῦν πρόβλημα γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ κράτους⁷. Στόχος τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν ἦταν οἱ χριστιανικοὶ πληθυσμοί, ποῦ, κατὰ τὴν ἄποψη Προτεσταντῶν μισσιοναρίων, ἦταν λογικὸ καὶ χριστιανικὸ νὰ φωτισθοῦν καὶ νὰ

5. Βλ. στὸν *Νεολόγο*, 1 Ἰουν. 1887 (ἀρ. 5390), σ. 2, στ. 1 τίς ἀπόψεις τοῦ ἐκδότη τῆς καραμανλίδικης ἐφημερίδας Ἀνατολή.

6. Γιὰ τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς τουρκικῆς οἰκονομίας βλ. Ἐταιρεία πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ, *Λαγοδοσία 1879-1881*, Σμύρνη 1881, σ. 4· *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. ΙΔ', σσ. 367, 369· J. Thobie, *Intérêts et impérialisme français dans l'empire ottoman (1895-1914)*, Παρίσι 1977, σσ. 59-62, 210· βλ. καὶ τὴ συναγωγὴ μελετῶν μὲ ἐπιμέλεια Μ. Kent, *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Λονδίνο 1984, σσ. 11, 53, 112, 118.

7. Βλ. τὴν ἐγκύκλιον τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Φουὰτ Πασᾶ πρὸς τοὺς πρεσβευτὰς τῆς Τουρκίας ἀπὸ 25 Μαρτίου 1867, Σ. Ἀντωνόπουλος, *Μικρὰ Ἀσία*, Ἀθήνα 1907, σ. 60. Σχετικὰ βλ. καὶ «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ προσηλυτισμοῦ ἐν Μ. Ἀσίᾳ», *Ξενοφάνης*, τ. 2 (1904-5), σ. 353. Τὸ τουρκικὸ κράτος ἔπαισε νὰ τηρεῖ τὴν ἴδια εὐνοϊκὴ στάσι ἀπέναντι στοὺς μισσιοναρίους τὴν ἐποχὴ τοῦ ὑπομνήματος (βλ. παρακάτω).

ἀλλάζουν ζωή, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ προσελκύσουν τοὺς Μουσουλμάνους⁸. Ὅσοι δέχονταν τὸ ξένο κήρυγμα —καὶ δὲν ἦταν πρόθυμοι σ' αὐτὸ οἱ ἐλληνικῆς καταγωγῆς πληθυσμοὶ— προσελκύνονταν καὶ ἀπὸ τὰ ἰδιαίτερα προνόμια ποὺ ἀπολάμβαναν τὰ ἄτομα ποὺ εἶχαν τὴν προστασία ξένης δύναμης ἢ πρέσβευαν δόγμα μὴ ὀρθόδοξο (Φραγκολεβαντίνοι καὶ Λατινοραγιάδες)⁹.

Σὲ δὲ τι ἀφορὰ τοὺς Καθολικοὺς, ἡ προσπάθεια διεύρυνσης τοῦ πυρήνα ποὺ ὑπάρχει στὴν Ἀνατολὴ ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Φραγκοκρατίας ἀρχίζει ἀπὸ τὸν 16ο αἰ. μὲ τις πρῶτες διομολογήσεις μεταξὺ Παρισίων καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπὸ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησίᾳ δημιουργοῦνται οἱ θεσμοὶ (Κολλέγιο Ἀγίου Ἀθανασίου καὶ ἀργότερα ἡ *Propaganda Fide*) ποὺ τῆς ἔδιναν τὴ δυνατότητα νὰ ἀναλάβει τὸ ἔργο τῆς διάδοσης τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν τῆς στὴν Ἀνατολὴ. Ἡ παρουσία τῶν Καθολικῶν ἦταν ἰδιαίτερα ἐντονὴ στὴν κοσμοπολίτικη Σμύρνη, ποὺ προσφερόταν γιὰ δράση ὄλων τῶν ἐθνοτήτων καὶ τῶν δογμάτων. Ἡ πόλη, μὲ τὸν Φραγκομαχαλὰ τῆς¹⁰, ἦταν γνωστὸ κέντρο δράσης Καθολικῶν ἀπὸ τις ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰ. Διέθετε ἀρχιεπισκοπὴ, πολλὲς καθολικὲς ἐκκλησίες, σχολὴ προπαγάνδας καὶ ἰνστιτούτο Καπουτσίνων γιὰ ἀνατολικὲς ἱεραποστολές¹¹. Τὰ περισσότερα φραγκοχιώτικα βιβλία ἐκδίδονται στὴ Σμύρνη¹².

Χάρις στὴν τακτικὴ τῆς Ἀγίας Ἐδρας καὶ τῶν καθολικῶν κρατῶν, πρῶτα τῆς Γαλλίας, ποὺ εἶχε τὴν προστασία τῶν Καθολικῶν στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, καὶ πολὺ ἀργότερα τῆς Ἰταλίας, καθολικοὶ μοναχοὶ ἀσκοῦσαν, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ θρησκευτικὰ, καὶ ἐκπαιδευτικὰ καθήκοντα, κάτω ἀπὸ τὰ ὁποῖα συγκαλύπτονταν ἄλλοι σκοποὶ. Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ 1638, ὅποτε ἱδρύεται στὴ Σμύρνη ἀπὸ Ἰησουῖτες τὸ πρῶτο καθολικὸ σχολεῖο¹³, τὰ σχολεῖα τῶν ἑτεροδόξων γνωρίζουν μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ἄνθηση.

Ἡ παρουσία διαμαρτυρομένων μισσιοναρίων στὸν ἐλλαδικὸ καὶ μικρασιατικὸ χῶρο καθυστερεῖ σὲ σχέση μὲ τοὺς Καθολικοὺς. Τὸ 1820 ἐμφανίζον-

8. Φυλλάδιο τοῦ Ἀγγλικανοῦ μισσιοναρίου H. H. Jessup, *The Greek Church and Protestant Mission*, Βηρυττός 1891, σ. 9. Ἐπίσης I. Σκαλτσούνης, «Οἱ ἱεραπόστολοι τοῦ Προτεσταντισμοῦ», *Ἀνάπλασις*, ἔτος 9 (1896), σ. 145, καὶ Μεταλληνός, σ. 96 κ.ἑ.

9. Ἡ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν Δύσις, *ἡτοι ἱστοριοκριτικὴ θεωρία τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ δυτικῶν ἱεραποστόλων* (μετάφραση ἀπὸ τὰ ρωσικά), Ἀθήνα 1860, σ. 37· Π. Κοντογιάννης, *Οἱ προστατευόμενοι*, Ἀθήνα 1917· Φ. Φάλμπος, *Ὁ Φραγκομαχαλὰς τῆς Σμύρνης*, Ἀθήνα 1969, σσ. 222-3· *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. ΙΔ', σ. 371.

10. Βλ. τὸ βιβλίο τοῦ Φάλμπου γιὰ τὸν Φραγκομαχαλὰ καὶ τὴ μελέτῃ τοῦ ἴδιου «Ὁ Φραγκομαχαλὰς τῆς Σμύρνης καὶ τὰ φραγκοχιώτικα βιβλία», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, τ. 8 (1959), σσ. 173-226.

11. Φάλμπος, «Ὁ Φραγκομαχαλὰς τῆς Σμύρνης καὶ τὰ φραγκοχιώτικα βιβλία», σσ. 185, 187· Χ. Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, Ἀθήνα 1961, σ. 13· Φάλμπος, *Ὁ Φραγκομαχαλὰς τῆς Σμύρνης*, σσ. 89, 92· Frazee, σ. 229.

12. E. Dalleggio, «Bibliographie analytique d'ouvrages religieux en grec imprimés avec des caractères latins», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, τ. 9 (1961), σ. 389 κ.ἑ.

13. Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σ. 375.

ται στη Σμύρνη μισσιονάριοι της *American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)*¹⁴ και η Σμύρνη γίνεται σιγά σιγά, παρά το ότι το υπόμνημά μας δεν κάνει λόγο για δράση 'Αμερικανών μισσιοναρίων, ένα από τα κύρια όρητήρια 'Αμερικανών Διαμαρτυρομένων στη Μεσόγειο¹⁵ (όπως η Μάλτα, η Κέρκυρα, η Σύρος)· η έκλογή της οφειλόταν στο γεγονός ότι είχαν συνειδητοποιηθεί οι λόγοι για τους οποίους η Σμύρνη προσφερόταν καλύτερα από οποιαδήποτε έλλαδική πόλη για την ανάπτυξη της εκπαιδευτικής δράσης τους¹⁶. Η πρώτη ελληνική έφημερίδα της Σμύρνης 'Ο Φίλος των Νέων εκδόθηκε από 'Αγγλοαμερικανούς μισσιοναρίους το 1830¹⁷. 'Αν ληφθεί υπόψιν και το γεγονός ότι τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια οι διαμαρτυρόμενοι μισσιονάριοι ασκούσαν στην ελληνική εκπαίδευση αποφασιστική επίδραση, ξηγείται γιατί λαϊκοί και εκκλησιαστικοί αντιδρούσαν έντονα στις κινήσεις των «Λουθηροκαλβίνων», όπως αποκαλούσε τους Διαμαρτυρομένους πατριαρχική εγκύκλιος του 1836¹⁸. Το Πατριαρχείο υπέδειξε τη σύσταση πνευματικών εκκλησιαστικών επιτροπών κατά επαρχίες και κεντρικής πατριαρχικής επιτροπής, που θα επέβλεπαν σε όλα τα πνευματικά ζητήματα¹⁹. Στη Σμύρνη ξέσπασε τόν ίδιο χρόνο πολεμική με φυλλάδια μεταξύ 'Αμερικανών μισσιοναρίων και της εκκλησιαστικής επιτροπής της πόλης²⁰. Η δράση των 'Αμερικανών μισσιοναρίων (που καλύπτει και την αγγλική πλευρά) συνεχίστηκε ως τη μικρασιατική καταστροφή, είχε όμως επιτυχίες κυρίως μεταξύ των 'Αρμενίων. Η κίνηση των Διαμαρτυρομένων ενισχύθηκε από το 1847, όποτε απέκτησαν εκκλησιαστική ανεξαρτησία και σωματειακή οντότητα οι 'Αρμένιοι Διαμαρτυρόμενοι²¹.

Μετά τους 'Αμερικανούς παρουσιάζονται Γερμανοί μισσιονάριοι, που ίδρυσαν νοσοκομείο στην Πόλη και το 1853 γυμνάσιο των Διακονιστών στη

14. P. Shaw, *American Contacts with the Eastern Churches 1820-1870*, Σικάγο 1937, σ. 71.

15. Ι. Καμύρης, *Ορθοδοξία και Προτεσταντισμός*, 'Αθήνα 1937, σ. 281 κ.ε.· Κ. Λαμπρύλος Χ'Νικολάου, *Ο μισσιοναρισμός και Προτεσταντισμός εις τὰς 'Ανατολάς...*, Σμύρνη 1837 (και 'Αθήνα 1837)· Μεταλληνός, σσ. 58-62, 78.

16. Shaw, σσ. 116-7.

17. Λαμπρύλος Χ'Νικολάου, σ. 23· Χ. Σολομωνίδης, *Η δημοσιογραφία στη Σμύρνη (1821-1922)*, 'Αθήνα 1959, σσ. 10-1.

18. Μ. Γεδεών, *Κανονικά διατάξεις, επιστολαί, λύσεις, θεσπίσματα των 'Αγιωτάτων Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως από Γρηγορίου του Θεολόγου μέχρι Διονυσίου του από 'Αδριανουπόλεως*, τ. Β', Κωνσταντινούπολη 1889, σ. 273.

19. Κ. Μαμώνη, «'Αγῶνες του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά τῶν μισσιοναρίων», *Μνημοσύνη*, τ. 8 (1980-1), σσ. 182-4.

20. 'Εκτός από το έργο πολεμικής του Κ. Λαμπρύλου Χ'Νικολάου που αναφέρθηκε βλ. και Κ. Παπαδόπουλος, «Οι διευθύνται της Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης Νεοκλῆς Παπάζογλους και Βενέδικτος Κωνσταντινίδης», *Μικρασιατικά Χρονικά*, τ. 10 (1963), σ. 427 κ.ε.

21. Shaw, σ. 91· C. Hamlin, *Among the Turks*, Ν. 'Υόρκη 1878, σ. 134.

Σμύρνη για έσωτερικές μαθήτριες²², όπως αναφέρεται και στο υπόμνημα²³: οι ίδιοι το 1875 ίδρυσαν στη Βόννη σύλλογο θεολόγων και λογίων για ιεραποστολές στην 'Ανατολή²⁴. 'Ακολουθεί το 1883 ή ίδρυση του Εὐαγγελικοῦ Συνδέσμου Σμύρνης, πού είχε στενές σχέσεις με τούς 'Αμερικανούς μισσιοναρίους και έπαιρνε από αὐτοὺς ἐτήσιο ἐπίδομα²⁵.

Σε σχέση με τούς Καθολικούς, ή σφοδρή πολεμική μεταξύ 'Ανατολικῆς και Δυτικῆς 'Εκκλησίας πού προϋπήρχε συνεχίζεται ὅλο τὸν 19ο αἰ. με ἀντιρρητικά φυλλάδια, πατριαρχικές και παπικές ἐγκυκλίους²⁶ κ.ἄ. Τὸ 1838 ἐκδίδεται ἐγκύκλιος τῆς Πατριαρχικῆς Συνόδου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τῶν παπικῶν καινοτομιῶν, γιὰ τὴν ὁποία ἦσαν σύμφωνα τὰ τέσσερα 'Ορθόδοξα Πατριαρχεῖα τῆς 'Ανατολῆς, ἀλλὰ ή προσπάθεια διείσδυσης τῆς Καθολικῆς 'Εκκλησίας δὲν σταματᾷ με τὴ μορφή τῆς ἱδρύσεως σχολείων ἀπὸ μοναχικά τάγματα²⁷. Στὸν τομέα τῶν θηλέων τῆς Σμύρνης τὰ γνωστότερα εἶναι τὰ ἀναφερόμενα στὸν υπόμνημα παρθεναγωγεῖα τῶν 'Αδελφῶν τοῦ 'Ελέους (τὸ λεγόμενο τῆς Πρόνοιας, 1839;) και τῶν Μοναχῶν τῆς Σιών, πού ἱδρύθηκε ἀπὸ τὸν Καθολικὸ 'Αρχιεπίσκοπο τῆς Σμύρνης τὸ 1875. 'Η τάση τῆς δημιουργίας σχολείων ἐνισχύθηκε μετὰ τὸ Χάτι Χουμαγιὺν (1856) και τὸν γαλλογερμανικὸ πόλεμο τοῦ 1870, ὅποτε τὰ μοναχικά τάγματα ἀναγκάσθηκαν νὰ καταφύγουν στὴν 'Ανατολή. 'Εκτὸς ἀπὸ τούς μοναχοὺς τῶν ἄλλων ταγμάτων, ιδιαίτερο τάγμα ἀποτελοῦσαν οἱ *Frères des Écoles Chrétiennes*, πού διατηροῦσαν τὸ 1882 τρία κατώτερα σχολεῖα και λύκειο στὴν Πόλη²⁸. 'Αλλὰ και ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Πόλη, κάθε μεγάλο ἀστικὸ κέντρο τῆς Αὐτοκρατορίας εἶχε Λατίνους μισσιοναρίους²⁹.

'Απὸ τὴν πλευρὰ τῆς Γαλλικῆς Κυβέρνησης ἱδρύεται τὸ 1883 ή *Alliance*

22. *Ἡμερολόγιον και ὁδηγὸς τῆς Σμύρνης...*, Σμύρνη 1888, σσ. 275 και 288· J. Richter, *A History of Protestant Missions in the Near East*, 'Εδιμβούργο 1910, σσ. 161-2.

23. Βλ. σ. 228.

24. Καρμίρης, *δ.π.*, σ. 277.

25. Κ. Μαμώνη, «Σωματειακή ὁργάνωση τοῦ 'Ελληνισμοῦ στὴ Μ. 'Ασία, Β'», Σύλλογοι τῆς 'Ιωνίας», *ΔΙΕΕ*, τ. 28 (1985), σ. 92.

26. Ι. Καρμίρης, *Τὰ δογματικά και συμβολικά μνημεῖα τῆς 'Ορθοδόξου Καθολικῆς 'Εκκλησίας*, τ. Β', 'Αθήνα 1953, σ. 893 κ.ἑ.· Π. Γρηγορίου, *Σχέσεις Καθολικῶν και 'Ορθοδόξων*, 'Αθήνα 1958, σ. 410· Frazee, *δ.π.*, σσ. 227, 234.

27. *Ἡμερολόγιον και ὁδηγὸς τῆς Σμύρνης...*, Σμύρνη 1888, σσ. 284-6· F. Belin, *Histoire de la Latinité de Constantinople...*, Παρίσι 1894², σ. 367· Φάλπος, *'Ο Φραγκομαχαλὰς τῆς Σμύρνης*, 'Αθήνα 1969, σσ. 77-8· Frazee, *δ.π.*, σσ. 226, 229.

28. *Ἡμερολόγιον τῆς 'Ανατολῆς...* ὑπὸ Α. Παλαιολόγου, Κωνσταντινούπολη 1882, σ. 162. 'Απὸ τὸ ἐπίσημο ἡμερολόγιο τῆς 'Οθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας (σαλναμέ) τοῦ μουσουλμανικοῦ ἔτους 1297 (=1880) ἀναφέρεται ὅτι στὴν πρωτεύουσα και στὰ περίχωρα ὑπάρχουν 264 ὀθωμανικά σχολεῖα, 66 ἐλληνικά, 45 ἄρμενικά, 9 τῶν Δυτικῶν, 34 Ἰσραηλικά, 3 βουλγαρικά, 11 προτεσταντικά· *Νεολόγος*, 23/4 Φεβρ. 1880 (ἀρ. 3285), σ. 2, στ. 5, «Διάφορα».

29. Frazee, *δ.π.*, σσ. 228, 230· γιὰ τὴ δράση τῶν γαλλικῶν ιεραποστολῶν βλ. G. Deschamps, *Sur les routes d'Asie*, Παρίσι 1894, μετάφραση: *Στοὺς δρόμους τῆς Μικρασίας*, 'Αθήνα 1990, σσ. 20, 151-2.

Française, με σκοπό τη διάδοση τῆς γαλλικῆς γλώσσας, τοῦ γαλλικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ κατὰ συνέπεια τῆς γαλλικῆς ἐπιρροῆς στὸ ἐξωτερικό. Παράλληλα, τόσο ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνηση, ὅσο καὶ ὁ Πάπας, ἐνισχύουν τὴν προσπάθειά τους στὴν Τουρκία με ἐπιχορηγήσεις σχολείων.

Ὅσο γιὰ τὴν Ἰταλία, ποὺ ἐκδηλώνει σχετικὰ καθυστερημένα τὸ ἐνδιαφέρον της γιὰ τὸν μικρασιατικὸ χῶρο³⁰, τὸ 1887 ἐκπαιδευτικὴ ἀποστολὴ ἀπὸ ἐννέα μοναχὲς τοῦ τάγματος τῆς Ἀσπιδὸς Σύλληψης ἰδρύει τέσσερα σχολεῖα στὴ Σμύρνη, ποὺ ἐπιχορηγοῦνται καὶ καθοδηγοῦνται ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴ Κυβέρνηση καὶ τὴν *Propaganda Fide*³¹.

Τὰ σχολεῖα τῶν Δυτικῶν στὴ Σμύρνη, κυρίως γαλλικά, σύμφωνα με πηγὴ σύγχρονη πρὸς τὸ ὑπόμνημα ποὺ ἐξετάζομε³², φθάνουν τὰ δεκατέσσερα. Σὲ ἕνα μόνο γαλλικὸ σχολεῖο ἀναφέρεται τὸ 1887 ἐγγραφή πάνω ἀπὸ 200 Ἑλλήνων μαθητῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 70 οἰκότροφοι³³.

Ἐκπαιδευτικὴ ἢ προσηλυτιστικὴ κίνηση Καθολικῶν καὶ Διαμαρτυρομένων κατὰ τὴν ἐποχὴ στὴν ὁποία ἀναφερόμαστε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Πόλη καὶ τὴ Σμύρνη, ὑπῆρχε στὴ Μαγνησία³⁴, στὴ Φιλαδέλφεια³⁵, στὸ Ἰκόνιο³⁶, σὲ πόλεις τῆς Καππαδοκίας³⁷ καὶ Κιλικίας³⁸. Ἀπὸ τὸ 1885 δημιουργήθηκαν στὸν Πόντο οἱ ἑλληνικὲς προτεσταντικὲς κοινότητες τῆς περιοχῆς³⁹. Στὴν ἐπαρχία Προῦσας δροῦσε ἐπὶ Ἰωῆ Κινγκ καὶ ἀργότερα με ἐπιτυχία ἡ ἀμερικανικὴ προτεσταντικὴ προπαγάνδα⁴⁰.

30. R. B. Bosworth, «Italy and the End of the Ottoman Empire», *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, δ.π., σ. 53.

31. *Le RR. Suore dell'Immacolata Concezione d'Ivrea a Smirne nel 50o anno di loro apostolato 1887-1937*, Πάρμα 1937, σσ. 10, 15.

32. *Ἡμερολόγιον καὶ ὁδηγὸς τῆς Σμύρνης...*, Σμύρνη 1888, σσ. 284-6.

33. *Νέα Σμύρνη*, 7 Ὀκτ. 1887 (ἀρ. 3519), σ. 1, στ. 4· πβ. Deschamps, δ.π., σ. 151.

34. Ι. Ἰσιδωρίδης Σκυλίτσης, «Αἱ ἑτεροδιδασκαλῖαι», *Ἀνατολικὸς Ἀστήρ* Κων/πόλεως, 22 Ἰουλ. 1887 (ἀρ. 43), σ. 334· *Ἀνάπλασις*, τ. 9 (1896), σ. 148· Χρυσ. Παπαδόπουλος, «Ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Κων/πόλεως κατὰ τὸν 10' αἰῶνα», (ἀνάτ. περ. *Θεολογία*, 1949), Ἀθήνα 1950, σ. 19.

35. *Νεολόγος*, 2 Σεπτ. 1887 (ἀρ. 5467), σ. 2, στ. 4.

36. (Ν. Λεοντιάδης), «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ προσηλυτισμοῦ ἐν Μ. Ἀσίᾳ», *Ξενοφάνης*, τ. 3 (1905-6), σσ. 82-5.

37. *Ὁ.π.*, σσ. 249-55, 343-51, 403-10· *Βυζαντίς*, 26 Μαΐου 1887 (ἀρ. 482), σ. 2, στ. 1, καὶ 13 Ἰουν. 1887 (ἀρ. 490), σ. 3, στ. 3· *Νέα Σμύρνη*, 29 Μαΐου 1887 (ἀρ. 3451), σ. 2, στ. 2· *Ἱστορία τοῦ Ἑλλήν. Ἐθνους*, τ. ΙΓ' (1833-81), σ. 432.

38. Μ. Γεωργιάδης, «Περὶ τῆς Κιλικίας καθόλου καὶ Ἀδάνων», *Ξενοφάνης*, τ. 1 (1896), σ. 273 κ.ἑ.

39. Ι. Ἀγαπίδης, *Ἑλληνικαὶ Εὐαγγελικαὶ κοινότητες Πόντου*, Θεσσαλονίκη 1948, σ. 7. Σχετικὰ βλ. καὶ Κ. Παπαμιχαλόπουλος, *Περιήγησις εἰς τὸν Πόντον*, Ἀθήνα 1903, σσ. 293-303 (ἐντυπώσεις ποὺ δημοσιεύθηκαν πρῶτα στὴν ἐφημ. *Κράτος*).

40. Β. Ἀδαμαντιάδης, «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία Προῦσας», *Μικρ. Χρονικά*, τ. 8 (1959), σσ. 116-7· Ε.Θ.Κ., «Σάββας Ἰωαννίδης», *Ξενοφάνης*, τ. 7 (1910), σσ. 383-4· Β. Χασιώτη, «Τὰ κατὰλοιπα τοῦ Στεφάνου Ἐένου», *Ἐπιστημονικὴ Ἑπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τ. 20 (1981), σ. 473.

Ἡ πολιτικὴ τοῦ τουρκικοῦ κράτους ἀπέναντι στὰ ξένα σχολεῖα τὴν ἐποχὴ τοῦ ὑπομνήματος, σὲ σχέση μετὰ τὴν παλαιότερη⁴¹, δὲν φαίνεται νὰ ἦταν σαφὴς καὶ ἐνιαία σὲ ὅλους τοὺς φορεῖς τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Ἡ κεντρικὴ ἀρχὴ ἀντιλαμβάνονταν ὅτι ἡ ἀνεξέλεγκτὴ λειτουργία τῶν ξένων σχολείων δημιουργοῦσε προβλήματα. Τὸ 1887 ἐκλείσει γιὰ σύντομο διάστημα τὰ ἡ-σουλτικὰ σχολεῖα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὰ ἀμερικανικὰ τῆς Συρίας⁴² καὶ μέσα στὸν ἴδιο χρόνον μετὰ ἐπιτροπὴ πού συνέστησε στὸ ὑπουργεῖο Δημόσιας Ἐκπαίδευσης ἀσχολήθηκε μετὰ τὸ ζήτημα τῶν ξένων σχολείων πού λειτουργοῦσαν στὴν Αὐτοκρατορία⁴³. Στὸ νομὸ Ἀἰδινίου, ὅπου ὑπαγόταν ἡ Σμύρνη, διορίσθηκε Ἑλληνας ἐπιθεωρητὴς τῶν μὴ μουσουλμανικῶν σχολείων⁴⁴. Στὴν ἴδια τάση ὀφείλεται καὶ τὸ κλείσιμο Εὐαγγελικῆς αἵθουσας στὴ Σμύρνη⁴⁵. Στὴν ἀντίθετὴ τάση ὀφείλεται ὅτι ὁ Γενικὸς Διοικητὴς Σμύρνης τὸν ἴδιο χρόνο ἔστειλε ἐγκύκλιο στοὺς Γενικοὺς Προξένους τῆς πόλης γιὰ τὸ θέμα τῶν ξένων σχολείων, στὴν ὁποία χαρακτήριζε τὰ σχολεῖα τῶν δυτικῶν θρησκευτικῶν ὁργανώσεων προνομιούχα. Ὁ Ἑλληνας Γενικὸς Πρόξενος ἀνησύχησε καὶ φοβήθηκε μήπως ἀρχίσει νὰ ἀσκεῖται ἐλεγχος στὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα⁴⁶.

Ἀλλὰ ἐκτός ἀπὸ τὰ θρησκευτικὰ προβλήματα στὴ Μικρὰ Ἀσία, καὶ πολὺ περισσότερο στὸ ἐσωτερικὸ τῆς, ὑπάρχουν βέβαια καὶ τὰ προβλήματα ἀλλοίωσης καὶ ἐκφυλισμοῦ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, καθὼς καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς. Οἱ Ἕλληνες χρησιμοποιοῦν τὴν τουρκικὴ σὲ μέγιστο βαθμὸ καὶ ἐκεῖ ὅπου δὲν θὰ περιμενε κάποιος, ὅπως γιὰ βιβλία θρησκευτικοῦ ἢ διδακτικοῦ περιεχομένου. Φθάνει στὸ σημεῖο ἡ ἐλληνικὴ νὰ διδάσκεται μέσῳ τῆς τουρκικῆς⁴⁷. Γεγονὸς εἶναι πάντως ὅτι ἡ χρῆσις τῆς τουρκικῆς μετὰ ἐλληνικοὺς χαρακτήρες (καραμανλίδικα) σημαίνει ἀγνοία τῆς τουρκικῆς γραφῆς καὶ ὄχι γνώση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. Τὰ βιβλία πού ἔχουν ἐκδοθεῖ στὴ μεικτὴ αὐτὴ γλώσσα εἶναι πολλὰ· ἀπὸ τοὺς 464 τίτλους τοῦ 19ου αἰ. πού ἔχουν καταγραφεῖ 354 ἀνήκουν στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ αἵωνα⁴⁸.

41. Βλ. παραπάνω, σ. 3.

42. *Νέα Σμύρνη*, 28 Φεβρ. 1887 (ἀρ. 3405), σ. 1, στ. 5· *Νεολόγος*, 14 Δεκ. (ἀρ. 5551), σ. 2, στ. 7.

43. *Νεολόγος*, 26 Σεπτ. 1887 (ἀρ. 5486), σ. 2, στ. 1· 29 Σεπτ. (ἀρ. 5488), σ. 2, στ. 1-2· 28 Δεκ. (ἀρ. 5561), σ. 3, στ. 1.

44. *Ὁ.π.*, 18 Μαρτ. (ἀρ. 5334), σ. 2, στ. 1.

45. *Ὁ.π.*, 23 Σεπτ. (ἀρ. 5483), σ. 3, στ. 1.

46. Γεν. Πρόξενος Σμύρνης Ν. Μίχος πρὸς Ἑλλήν. Πρεσβεῖα Κων/πόλεως, 12 Μαΐου 1887: *ΑἴΕ*, Κεντρ. Ὑπηρεσία - Συμπλήρωμα, 1887, «Ἐπιτροπὴ Παιδείας».

47. Ἐταιρεία πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ, *Λογοδοσία 1879-1881*, Σμύρνη 1881, σσ. 8-9· βλ. καὶ εἰσαγωγικὰ Μ. Κουρουπού, «Βιβλιογραφία ἐντύπων τῶν μικρασιατικῶν ἰδρυμάτων καὶ συλλόγων, 1846-1922», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν*, τ. 3 (1982), σ. 151-2.

48. S. Salaville - E. Dalleggio, *Karamanlidika, Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs, I (1584-1850)*, Collection de l'Institut Français d'Athènes, Ἀθήνα 1958 — II (1851-65), Ἀθήνα 1966 καὶ III (1866-1900), Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσ-

Γ. Ἑλληνική ἀντίδραση καὶ συγκυρία.

Ἡ ἑλληνική ἀντίδραση στὴν κατάσταση αὐτή, ποὺ δημιουργοῦσε κινδύνους γιὰ τὴν ἐθνικοθηρσκευτική ἐνότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐκδηλωνόταν μὲ πολλοὺς τρόπους: μὲ τὴ φροντίδα τῶν κοινοτήτων γιὰ καλύτερη ἐκπαίδευση, μὲ ἐκκλησιαστική διδασχὴ, μὲ συγγραφὴ ἀντιρρητικῶν ἔργων καὶ ἄλλες μορφές ἀντίκρουσης τῶν κακοδοξίων ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστική ἡγεσία (ὅπως ἔγινε ἤδη λόγος), μὲ τὴ δημιουργία φιλανθρωπικῶν, φιλεκπαιδευτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν συλλόγων, ποὺ σκοπὸ τους εἶχαν τὸ ἄνοιγμα καινούργιων σχολείων, ὅπου ἀπαιτοῦσε ἡ ἀνάγκη, καὶ τὴ βελτίωση τῆς ἐκπαίδευσης⁴⁹. Μετὰ τὸ Χάτι Χουμαγιούν καὶ τοὺς «Γενικοὺς Κανονισμοὺς» τοῦ Πατριαρχείου ποὺ ἀκολούθησαν (1858-1860) καὶ καθόριζαν τὸν τρόπο διοίκησης τῶν ξένων κοινοτήτων δημιουργήθηκαν συνθήκες εὐνοϊκές γιὰ τὴν τεράστια ἀνάπτυξη τῶν συλλόγων⁵⁰. Τὸ 1881 οἱ ἑλληνικοὶ ἐκπαιδευτικοὶ σύλλογοι καὶ ἀδελφότητες τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας καὶ Μικρᾶς Ἀσίας φθάνουν τοὺς 125· σχεδὸν κάθε κωμόπολη καὶ πόλη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διαθέτει τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἕναν μικρὸ σύλλογο. Τὰ ἐκπαιδευτικὰ σωματεῖα ἀναλαμβάνουν ἐκπολιτιστική δράση μετὰ τῶν ἄλλων καὶ γιὰ τὴν ἐκμάθηση τῆς ἑλληνικῆς στὶς τουρκόφωνες περιοχές. Ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως μέσω τῆς Ἑκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς του καὶ οἱ δύο πατριαρχικὲς ἐπιτροπές, ἡ Κεντρικὴ Ἑκκλησιαστικὴ καὶ ἡ Κεντρικὴ Ἑκπαιδευτικὴ ἀπὸ τὸ 1873, ἡ Ἑκπαιδευτικὴ καὶ Φιλανθρωπικὴ Ἀδελφότητα «Ἀγαπᾶτε ἀλλήλους» ἀπὸ τὸ 1880, ἀναλαμβάνουν τὸ ἔργο τῆς ἐποπτείας καὶ τοῦ συντονισμοῦ τῶν σχολείων τοῦ ἀλύτρωτου Ἑλληνισμοῦ⁵¹. Ἡ συλλογι-

σός, Ἀθήνα 1974· συμπληρωματικὰ Ε. Balta, *Karamanlidika, Additions (1584-1900)*, *Bibliographie analytique*, Centre d'Études d'Asie Mineure, Ἀθήνα 1987.

49. Εἰδικὰ γιὰ τὸ τελευταῖο θέμα βλ. ὅσα ἀναφέρει ἡ Ἑκπαιδευτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως σὲ ἐκθεσὶ τῆς τῆς 12ης Μαΐου 1885, *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος*, τ. 20 (1885-7), Κων/πολη 1891, σ. 100.

50. Σ. Παπαδόπουλος, «Εἰσαγωγὴ στὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνικῶν φιλεκπαιδευτικῶν συλλόγων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κατὰ τὸν 19ο καὶ 20ὸ αἰ.», *Παρνασσός*, τ. 4 (1962), σσ. 248, 252· Κουρουπού, ὁ.π.: Κ. Μαιώνη, «Σωματειακὴ ὀργάνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Μ. Ἀσία, Α'», καὶ Β', Σύλλογοι τῆς Ἰωνίας», *ΔΙΕΕ*, τ. 26 (1983), σσ. 63-114, καὶ τ. 28 (1985), σσ. 57-147 — «Γ', Σύλλογοι Καππαδοκίας καὶ Πόντου», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν*, τ. 6 (1986-7), σσ. 155-225.

51. Μαιώνη, ὁ.π., Γ', σ. 183. Ἡ ἴδια, «Ἡ Ἑκπαιδευτικὴ καὶ Φιλανθρωπικὴ Ἀδελφότης Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὰ σχολεῖα τῆς Θράκης», Πρακτικὰ Συμποσίου *Ἡ ἱστορικὴ, ἀρχαιολογικὴ καὶ λαογραφικὴ ἐρευνα γιὰ τὴ Θράκη*, ἐκδ. Institute For Balkan Studies, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 213. Κατὰ τὴν ἴδρυσή τῆς Ἀδελφότητας αὐτῆς (Ἰανουάριος-ἄρχὸς Μαΐου 1880 ν.η.) γίνεται ζωηρότατος καὶ ἐνδιαφέρων διάλογος μετὰ τοῦ Πατριαρχείου καὶ κοινωνικῶν φορέων γιὰ τὴ χρησιμότητά της καὶ τοὺς σκοποὺς της. Στὴ συζήτηση, ποὺ παρακολουθοῦμε ἀπὸ τίς στήλες τοῦ *Νεολόγου*, γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴν ἴδρυση στὴν Κωνσταντινούπολη πανεπιστημίου, ποὺ καταλήγει στὴν πρόταση γιὰ ἴδρυση πολυτεχνείου, δύο γυμνασίων καὶ διδασκαλείου.

κή αυτή δραστηριότητα ένισχυόταν από την ανάλογη έλλαδικών συλλόγων, κυρίως τής «'Ανατολής», που ακολούθησε τὸ 1891 καὶ ἔλαβε μέρος στὴν ὀργάνωση καὶ τὸν συντονισμό τῆς εκπαιδευτικῆς κίνησης στὴ Μικρὰ Ἀσία με ἐντυπωσιακὰ ἀποτελέσματα⁵².

Τὸ ἐπίσημο ἑλληνικὸ κράτος διέθετε ἰδιαίτερο κονδύλιο ἀπὸ τὸν ἐτήσιο λογαριασμό τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν ἑλληνικῶν σχολειῶν τῆς Τουρκίας⁵³. Ὑπῆρχε ὁμως καὶ τροφοδότηση με ἔμψυχο ὕλικὸ ἀπὸ παλαιότερα: Ἦδη ἀπὸ τὸ 1855, στὴ διάρκεια συζήτησης στὴ Βουλὴ γιὰ αὐξηση τῆς κρατικῆς χρηματοδότησης στὴ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία Ἀθηνῶν εἶχε ἐξαρθεῖ ἡ τοποθέτηση σὲ σχολεῖα τῆς Τουρκίας δασκαλιστῶν ἀποφοίτων τοῦ Ἀρσακείου⁵⁴. Στὸ ὑπόμνημα, λοιπόν, με τὸ ὁποῖο ἀσχολούμεστε, προτείνεται ἡ στὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση νὰ ἐνισχύσει οἰκονομικὰ τὴν προσπάθεια δημιουργίας ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Ἑλλήνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τῶν πνευματικῶν δυνάμεων ποὺ θὰ ἀνέπτυσαν τὴν ἐθνικὴ, θρησκευτικὴ καὶ γλωσσικὴ συνείδηση τῶν Μικρασιατῶν. Μέσο κατάλληλο γιὰ τὴ σπουδαία ἀποστολὴ θεωρεῖται ὁ ρόλος τῆς γυναίκας, διότι «διὰ τῆς μητρὸς μόνης εὐχερέστερον ἐξοικειοῦνται οἱ ἐν τῷ οἴκῳ νὰ ὁμιλῶσιν ἑλληνιστί»⁵⁵. Δὲν εἶναι ἴσως ἄσκοπο νὰ ἀναφέρουμε ὅτι καὶ οἱ μισιονάριοι μεριμνοῦσαν ἰδιαίτερα γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν κοριτσιῶν, γιατί θεωροῦσαν τὴ γυναίκα σταθερὸ φορεὰ τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ⁵⁶.

Στὸν μικρασιατικὸ χῶρο ἡ ἐκπαίδευση τῶν κοριτσιῶν ἦταν ἀντικείμενο ἰδιαίτερης προσοχῆς. Ἡ ἄνοδος τῆς γυναίκας ἐπιδιωκόταν καὶ στὴν κυρίως Ἑλλάδα με τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ τῆς στὴν πνευματικὴ ζωὴ, τὴ δημιουργία γυναικείων συλλόγων καὶ τὴ διαπραγμάτευση ἀπὸ τοὺς λογίους θεμάτων γυναικείων ἐνδιαφέροντος. Στὴν Πόλὴ καὶ στὴ Σμύρνη εἶχε προηγηθεῖ ἡ ἴδρυση γυναικείων συλλόγων⁵⁷ καὶ μέσω τῶν στηλῶν τῶν ἐφημερίδων ὀργανώνονταν συζητήσεις γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν γυναικῶν⁵⁸. Ἡ γυναίκα βελτίωνε τὴ θέση τῆς στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία συντελώντας ἀποφασιστικὰ στὴ διαπαιδαγώγηση τῆς νεολαίας. Ἐξάλλου ἡ ἐπιτυχημένη λειτουργία τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἀθήνας στὸν τομέα τῆς γυναικείας ἐκπαί-

52. Κ. Μαμώνη, «Τὸ ἀρχεῖο τοῦ μικρασιατικοῦ συλλόγου Ἀνατολή», *Μνημοσύνη*, τ. 7 (1978-9), σσ. 122-50.

53. Κ. Τσέστον (Ch. Cheston), *Ἡ Ἑλλάς τῷ 1887* (μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ Μ****), Ἀθήνα 1887, σ. 93.

54. Ε. Φουρναράκη, *Ἐκπαίδευση καὶ ἀγωγή τῶν κοριτσιῶν. Ἑλληνικοὶ προβληματισμοὶ 1830-1910*, (ἔκδ. Γεν. Γραμματείας Νέας Γενιάς), Ἀθήνα 1987, σ. 38, ὅπου. 3.

55. Ὑπόμνημα, σ. 22.

56. Μεταλληνός, σ. 77· Σιδ. Ζιώγου-Καραστεργίου, *Ἡ μέση ἐκπαίδευση τῶν κοριτσιῶν στὴν Ἑλλάδα (1830-1893)*, (Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολαίας, Γεν. Γραμματεία Νέας Γενιάς, ἀρ. 2), Ἀθήνα 1986, σ. 60 κ.ἑ.

57. Κ. Ξηραδάκη, *Ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου. Παρθεναγωγεῖα καὶ δασκάλες τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ*, Ἀθήνα 1972, σ. 41· Ζιώγου-Καραστεργίου, σ. 305 κ.ἑ.

58. Χ. Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, Ἀθήνα 1961, σσ. 234, 242.

δευσης από το 1837 δημιουργήσε πεδίο στο οποίο επιθύμησαν να εργασθούν ανάλογα οι Συμυρναίοι.

Το παράδειγμα της αθηναϊκής εταιρείας άσκησε επίδραση στους διευθύνοντες της Φιλεκπαιδευτικής 'Εταιρείας Σμύρνης και σ' έναν άλλο τομέα: Στην 'Αττική (και τα γειτονικά νησιά) υπήρχαν άλβανόφωνοι, τη γλώσσα των οποίων η Φιλεκπαιδευτική της 'Αθήνας προσπάθησε να ξεελληνίσει ιδρύοντας στις περιοχές τους παρθεναγωγεία⁵⁹. 'Αλλά και οι κανονισμοί λειτουργίας των δύο μεγάλων παρθεναγωγείων της Πόλης, Ζαπτείου και Παλλάδος, προέβλεπαν επέκταση της εκπαιδευτικής δραστηριότητας στο έσωτερικό του όθωμανικού κράτους, όπου επέβαλλαν οι εθνικές ανάγκες⁶⁰. Στις περιπτώσεις των σχολείων αυτών ρητά αναφέρεται το καταστατικό της Φιλεκπαιδευτικής 'Εταιρείας Σμύρνης⁶¹. Διευθύντρια του 'Ομηρείου Παρθεναγωγείου διορίσθηκε η υπότροφος της Φιλεκπαιδευτικής 'Αθηνών 'Ελένη Λοΐζου, που παρέμεινε με την ιδιότητα αυτή ως την Καταστροφή.

Το έτος 1887, κατά το οποίο συντάσσεται το υπόμνημα, μερικά άξιοσημείωτα περιστατικά στη Σμύρνη και στην κυρίως 'Ελλάδα συντελούν στη δημιουργία της ατμόσφαιρας που γίνεται αντίληπτη στο υπόμνημα της Φιλεκπαιδευτικής 'Εταιρείας.

'Η Σμύρνη την εποχή αυτή ήταν άκμαίο οικονομικό και συγκοινωνιακό κέντρο με ολοένα αυξανόμενο ελληνικό πληθυσμό, ενώ ο τουρκικός μειωνόταν⁶². Οι 'Ελληνες της Σμύρνης διέθεταν άκμαία εθνική και θρησκευτική συνείδηση και δέν δίσταζαν να πάρουν άκόμη και μαχητική στάση στα θρησκευτικά ζητήματα που τους άπασχολούσαν⁶³. Τόν Μάρτιο του 1887

59. Γ. Βιώνης, *Λόγος έκφωνηθείς έν τή έορτῇ τής πεντηκονταετηρίδος τής Φιλεκπαιδευτικής 'Εταιρείας*, 'Αθήνα 1886, σ. 41.

60. *Κανονισμός του Ζαπτείου... ίδρυθέντος τῷ 1875*, Κωνσταντινούπολη 1879, άρθρο 2 (§ α', ζ'), 96, 100, και *Κανονισμός τής έν Κωνσταντινιούπολει 'Ελληνικής Φιλομοούσου 'Εταιρίας 'Η Παλλάς*, Κωνσταντινούπολη 1874, άρ. 2, 3.

61. *Καταστατικόν τής έν Σμύρνη Φιλεκπαιδευτικής 'Εταιρίας*, Σμύρνη 1881, άρ. 4.

62. Στις εκτιμήσεις των πηγών για τον ελληνικό πληθυσμό τής Σμύρνης την εποχή αυτή παρατηρούνται σημαντικές διαφορές. 'Από τις πηγές που παραθέτει ο Χ. Σολομωνίδης (*Τό θέατρο στη Σμύρνη, 1657-1922*, 'Αθήνα 1954, σ. 18) προκύπτει, με εξαίρεση την τουρκική πηγή, συνολικός πληθυσμός 190.000-200.000, από τον οποίο ο ελληνικός, 100.000, διπλάσιος του τουρκικού, άλλα ο Π. Κοντογιάννης (*'Η ελληνικότης των νομών Προύσης και Σμύρνης*, 'Αθήνα 1919, σ. 12) αναφέρει για το 1888 80.000 'Ελληνες. Κατά την 'Αρμονία τής Σμύρνης οι 'Ορθόδοξοι άνέρχονταν σέ 40.200 και οι ελληνικής ύπηκοότητας σέ 25.000 σέ σύνολο πληθυσμού 186.510 (*Βυζαντίς*, 10 'Ιαν. 1887 (άρ. 3217), σ. 3, στ. 4), ενώ κατά την 'Αμάλθεια ο ελληνικός πληθυσμός στη Σμύρνη και την περιοχή της έφθανε τις 160.000-170.000 (*Νεολόγος*, 8 'Ιουλ. 1887 (άρ. 5421), σ. 2, στ. 4). 'Ο εύρωπαϊκός πληθυσμός στις πηγές που παραθέτει ο Σολομωνίδης αναφέρεται για το 1886 25.000, ενώ κατά άπογραφη του 'Αγγλικού Προξενείου Σμύρνης το 1891 ήταν συνολικά 12.700. Βλ. και *Ιστορία του 'Ελληνικού 'Εθνους*, τ. ΙΓ', σ. 426, και ΙΔ', σ. 370.

63. Για τον ελεύθερο τρόπο ζωής των 'Ελλήνων τής Σμύρνης βλ. μαρτυρία του Deschamps, δ.π., σ. 157 κ.έ.

διαδήλωσαν μέ συλλαλητήριο την αντίθεσή τους στο κήρυγμα τῶν Εὐαγγελικῶν ποὺ γινόταν σὲ αἵθουσα τῆς πόλης τους καὶ δημιούργησαν θόρυβο, ποὺ ἀνάγκασε τὸν Γενικὸ Διοικητὴ νὰ κάνει παράσταση στὸν Ἀγγλο Γενικὸ Πρόξενο καὶ νὰ τὸν καταστήσει υπεύθυνο, ἂν δὲν διακόπτονταν τὰ κηρύγματα τοῦ Εὐαγγελικοῦ ἱερέα⁶⁴.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ ἴδιου ἔτους δημιουργήθηκε σοβαρὸ ἐπεισόδιο μεταξὺ τοῦ Μητροπολίτη Σμύρνης Βασιλείου καὶ τοῦ Τούρκου Γενικοῦ Διοικητῆ, ὁ ὁποῖος διέταξε τὸ κλείσιμο αἱθουσας τῆς Φιλαναγνωστικῆς Ἀδελφότητας, ὅπου γινόταν ὀρθόδοξο κήρυγμα⁶⁵. Οἱ σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν ἀποκαταστάθηκαν μὲ δυσκολία καὶ θὰ πρέπει νὰ δημιουργήθηκε στοὺς Ἕλληνες ἔντονη διάθεση γιὰ ἀντίδραση στὴν προβλητικὴ συμπεριφορὰ τοῦ Τούρκου Γενικοῦ Διοικητῆ. Στὸ ἐπεισόδιο εἶχε ἀνάμειξη καὶ ὁ Γενικὸς Πρόξενος τῆς Ρωσίας.

Στὴν κυρίως Ἑλλάδα τὸ 1887 συνέβαινε κάτι τὸ ἰδιαίτερα σημαντικό, ὁ ἑορτασμός τῶν πενήντα χρόνων ἀπὸ τὴν ἱδρυση τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, μὲ συμμετοχὴ ἐκπροσώπων σχολείων καὶ πνευματικῶν προσωπικοτήτων τοῦ ἀλύτρωτου Ἑλληνισμοῦ, ποὺ εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκφράσουν τοὺς πόθους τους γιὰ τὴ διάδοση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ παιδείας στὴν Ἀνατολή. Τοὺς πόθους αὐτοὺς ἐξέφρασαν καὶ ὁ Διευθυντὴς τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης στὴν προσφώνησή του στὸν Πρύτανη τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου κατὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς ἐπετείου καὶ ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως Ἡροκλῆς Βασιάδης. Ὁ τελευταῖος χαιρέτισε τὴν ἐπέτειο λέγοντας μεταξὺ τῶν ἄλλων ὅτι τὸ Πανεπιστήμιο συνέβαλλε στὴν ἐκπλήρωση τοῦ ἑθνικοῦ προορισμοῦ, στὴ διάδοση τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στὴν Ἀνατολὴ μὲ τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα διεθνὲς ὄργανο καὶ γέφυρα ποὺ συνέδεε στενὰ τὴ Δύση μὲ τὴν Ἀνατολή⁶⁶. Λόγιοι καὶ ἀνώτατο ἐκπαιδευτήριο ἐργάζονταν πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς πραγματοποιήσεως τῆς Μεγάλης Ἰδέας. Ὁ Πρύτανης, ἐναρμονισμένος στὸ πνεῦμα αὐτό, εὐχίθηκε ἀπαντώντας νὰ συνεορτάσουν ὅλοι γρήγορα ὅχι μὲ ἀντιπροσώπους ἀπὸ τὴν ἔσω καὶ ἔξω Ἑλλάδα, «ἀλλ' ἐκ τῆς μιᾶς μεγάλης καὶ ἡνωμένης Ἑλλάδος». Μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐπετείου ἔγινε καὶ σύσκεψη στὸ Βαρβάκειο γιὰ τὴ βελτίωση τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης μεταξὺ καθηγητῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ⁶⁷.

64. *Νέα Σμύρνη*, 9 Μαρτ. 1887 (ἀρ. 3410), σ. 1, στ. 1, καὶ *Νεολόγος*, 19 Μαρτ. (ἀρ. 5335), σ. 2, στ. 3.

65. Γεν. Πρόξενος Σμύρνης Ν. Μίχος πρὸς Ἑλλήν. Πρεσβεία Κων/πόλεως, 15 Ἰουν. 1887· ΑΥΕ, Κεντρ. Ὑπηρεσία - Συμπλήρωμα 1887, «Ἐπιτροπὴ Παιδείας». Ἡ ὑπόθεση, ὅσο διαρκεῖ, ἀπασχολεῖ συνεχῶς τὴν ἐφημ. *Νεολόγος*· βλ. τὰ φύλλα τῆς 17, 22, 25 Ἰουν., 1 καὶ 6 Ἰουλ. 1887. Ἀντίθετα οἱ συμφωναῖκὲς ἐφημερίδες, ὅσο μπορέσαμε νὰ ἐρευνήσουμε, τηροῦν σιγή.

66. *Τὰ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς πεντηκονταετηρίδος τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου*, ἐπιμελεῖα Γεωργίου Καραμήτσα, Πρυτάνεως τῷ 1886-7, Ἀθήνα 1888, σσ. 15, 19, 21.

67. *Νέα Σμύρνη*, 29 Μαΐου 1887 (ἀρ. 3451), σ. 1, στ. 3· *Νεολόγος*, 30 Μαΐου (ἀρ. 5389), σ. 2, στ. 7.

Δ. Φιλεκπαιδευτική 'Εταιρεία. 'Εξέλιξη τοῦ ζητήματος τοῦ ὑπομνήματος.

Στὴ Σμύρνη τὴν ἐποχὴ αὐτὴ παρουσιάζει ἑξαρση ἡ ἐκπαιδευτικὴ προσπάθεια τῶν Ἑλλήνων. Στὴ δεκαετία 1881-91 δημιουργοῦνται ἑξὶ ἰδιωτικὰ παρθεναγωγεῖα μὲ οἰκοτροφεῖο⁶⁸. Τὸ 1887 ἀνεγείρονται τὰ νέα κτίρια τοῦ Κεντρικοῦ⁶⁹ καὶ τοῦ Ὁμηρείου Παρθεναγωγείου⁷⁰. Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα Σμύρνης ζήτησε τὸν ἴδιο χρόνο νὰ τῆς παραχωρηθεῖ τὸ οἰκόπεδο τῆς Μ. Βουλκάνου Μεσσηνίας ποῦ βρισκόταν στὴ συνοικία Φασουλᾶ, ὅπου εἶχε τὸ κέντρο τῆς ἡ καθολικὴ προπαγάνδα, γιὰ νὰ ἰδρύσει σχολεῖο⁷¹. Εἶναι θαυμαστὴ ἡ πίστη τῶν Σμυρναίων στὴν ἀξία τῆς παιδείας γιὰ τὸν Ἑλληνισμό. Ἀλλωστε ἡ ἐποχὴ αὐτὴ χαρακτηρίζεται γιὰ τὴν προσπάθεια ἐξελληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μὲ τὴν ἐκπαίδευση⁷².

Ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία Σμύρνης, ἀπὸ τοὺς περιφανέστερους μικρασιατικοὺς συλλόγους⁷³, δημιουργήθηκε τὸ 1881 μὲ τὴν πρωτοβουλία ὁμάδας μορφωμένων Σμυρναίων, ποὺ ἀνησυχοῦσαν γιὰ τὴν ἄσκηση προσηλυτισμοῦ σὲ βάρος τῶν ὀρφανῶν ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς τῆς 22ας Μαρτίου 1881⁷⁴ στὴ Χίο καὶ στὴν Ἐρυθραία⁷⁵. Σκοπὸς τῆς Ἑταιρείας, σύμφωνα μὲ τὸ καταστα-

68. (Α. Λεβίδης), «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ προσηλυτισμοῦ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ», *Ξενοφάνης*, τ. 2 (1904-5), σ. 356.

69. *Νέα Σμύρνη*, 16 Ἰουν. 1887 (ἀρ. 3383), σ. 1, στ. 2· περιγραφή τοῦ κτιρίου βλ. Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σ. 242.

70. *Νεολόγος*, 24 Σεπτ. 1887 (ἀρ. 5484), σ. 1, στ. 5-7 καὶ 21 Ὀκτ. (ἀρ. 5507), σ. 1, στ. 6-7 (λόγος Δ. Μαρκόπουλου γιὰ τὰ ἐγκαίνια).

71. Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν πρὸς Ὑπουργεῖο Ἐκκλησιαστικῶν, 16 Ὀκτ. 1887, *ΑΥΕ*, 1887, 29 Β3, «Ἐκπαιδευτικὰ». Πβ. Δ. Βαγιακάκος, «Ἡ ἐν Ἱθώμῃ Μονὴ τοῦ Βουλκάνου καὶ τὸ ἐν Σμύρνῃ μετόχιον αὐτῆς», *Θεολογία*, τ. 26 (1956), σσ. 270-1.

72. Deschamps, *δ.π.*, σσ. 17-20, 170 κ.ε. Γενικότερα γιὰ τὴν ἐξάπλωση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴ Μικρὰ Ἀσία βλ. *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, *δ.π.*

73. Παπαδόπουλος, *δ.π.*, σ. 257. Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία στὴ Σμύρνη ἀναφέρεται καὶ τὸ 1864· βλ. Κ. Βουλδόδημος, *Τὸ κυριώτατον τοῦ Ἑλληνόπαίδος μάθημα, Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Παρθεναγωγείῳ τῆς ἐν Σμύρνῃ Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν ἐναρξιν τῶν δημοσίων ἐξετάσεων τῆς 14 Ἰουνίου 1864*, Σμύρνη 1864.

74. Γ. Ζολώτας, *Ἱστορία τῆς Χίου συνταχθεῖσα ἐπιμελείᾳ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Αἰμιλίας Κ. Σάρου...*, τ. Γ', μέρος δεύτερο, Ἀθήνα 1928, σ. 707· ἀντίθετα ὁ Α. Ἀθηνογένης, «Τὸ Ὁμηρεῖον Παρθεναγωγεῖον τῆς Σμύρνης», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, τ. 1 (1938), σ. 146, ἀναφέρει ὡς χρόνο τοῦ σεισμοῦ τὴν 23η Μαρτίου 1880· τοῦτον ἀκολουθεῖ ὁ Χ. Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, Ἀθήνα 1961, σ. 256.

75. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ καταστατικὸ τῆς Ἑταιρείας καὶ τὸν κανονισμό λειτουργίας τοῦ παρθεναγωγείου, ποὺ ἐκδόθηκε πολλὰς φορὲς, βλ.: Ἑλληνικὸν Παρθεναγωγεῖον μετ' οἰκοτροφείου, *τῶν ἐκφωνηθέντες κατὰ τὰς θερινὰς ἐξετάσεις ἐντὸς τριετίας 1882-1884*, Σμύρνη 1884 (λόγοι τῶν Γ. Λάτρη, Δ. Μαρκόπουλου, Ε. Λοῖζου, Φ. Βουτζίνα)· *Νεολόγος*, 24 Σεπτ. 1887 (ἀρ. 5484), σ. 1, στ. 5-7, καὶ 21 Ὀκτ. (ἀρ. 5507), σ. 1, στ. 6-7 (λόγος τοῦ Δ. Μαρκόπουλου στὰ ἐγκαίνια τοῦ Ὁμηρείου)· Κ. Παλτῶφ, *Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ Ὁμηρείῳ τῇ 12 Μαΐου 1896*, Σμύρνη 1896· Δ.

τικό της⁷⁶, που κατατέθηκε στο έλληνικό Γενικό Προξενείο της Σμύρνης την 1η 'Ιουλίου 1881, ήταν «ή σύστασις ἑλληνικοῦ παρθεναγωγείου... καὶ ἡ ἐν αὐτῷ ἑλληνοπρεπῆς ἀνατροφή καὶ ἐκπαίδευσις θυγατέρων τῶν ἐνταῦθα καὶ ἀλλαχοῦ εὐπορουσῶν οἰκογενειῶν διὰ τῆς ἐκμαθήσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, καταβαλλομένης ἐπίσης ἰδιαιτέρας μερίμνης πρὸς ἐκμάθησιν καὶ τῶν συνηθεστέρων εὐρωπαϊκῶν». Ξένες γλώσσες ὑποχρεωτικές ἦταν ἡ γαλλικὴ καὶ σὲ μικρότερο βαθμὸ ἡ ἀγγλικὴ καὶ προαιρετικὲς ἡ γερμανικὴ, ἰταλικὴ καὶ ἀρμενικὴ. 'Ιδιαιτέρος λόγος γίνεται γιὰ τὰ μαθήματα ἑλληνικά, ἰχνογραφία, καλλιγραφία, ἐργόχειρο, φωνητικὴ μουσικὴ, χορὸ καὶ γυμναστικὴ⁷⁷. Τὸ παρθεναγωγεῖο, ποὺ ἔφθασε νὰ περιλαμβάνει διετὲς νηπιαγωγεῖο, πέντε τάξεις 'Ελληνικοῦ σχολείου, τέσσερις γυμνασίου καὶ ἀπὸ τὸ 1886, ὁπότε μετονομάσθηκε σὲ 'Ομήρειο, μία τάξη διδασκαλείου, τὸ 1885 ἀναγνωρίσθηκε ὡς ἰσότιμο μὲ τὸ 'Αρσάκειο.

'Απὸ τὸ καταστατικὸ τῆς 'Εταιρείας πληροφοροῦμαστε ὅτι ἡ 'Εταιρεία εἶχε ἀρχικὸ κεφάλαιο 1.000 ὀθωμανικὲς λίρες⁷⁸, διαιρεμένο σὲ δέκα μετοχὲς ὀνομαστικῆς ἀξίας 100 λιρῶν, ἀδιαίρετες καὶ μὴ μεταβιβαζόμενες, ἐκτὸς ἐὰν συνέβαινε θάνατος ἰδρυτικοῦ μέλους, ὁπότε οἱ κληρονόμοι τὸν ὀρίζαν τὸν ἀντικαταστάτη του, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ δεκτὸς ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἑταίρους (ἄρθρα 7-8). Προβλεπόταν καὶ τόκος 4%, ποὺ θὰ πληρωνόταν, ἐὰν ὑπῆρχε περίσσευμα, μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν ἐξόδων. Τὸ παρθεναγωγεῖο καὶ ἡ περιουσία του μετὰ τὴν ἐξόφληση τοῦ κεφαλαίου καὶ τῶν τόκων θὰ περιέρχονταν στὴν 'Ελληνικὴ Κοινότητα Σμύρνης, ἀλλὰ μόνο οἱ ἑταῖροι θὰ διαχειρίζονταν τὴν περιουσία του (ἄρθρο 11 μὴ ὑποκείμενο σὲ ἀναθεώρηση). 'Η 'Εταιρεία καὶ τὸ παρθεναγωγεῖο ἦταν ὑπὸ τὴν προστασία τῆς 'Ελληνικῆς Κυβερνήσεως, καὶ ὅλες οἱ διαφορὲς ποὺ θὰ προέκυπταν ὑπάρχονταν στὴ δικαιοδοσία τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν (ἄρθρο 12). Τὸ παρθεναγωγεῖο μετὰ τὴν ἐξόφληση τοῦ κεφαλαίου θὰ κηρυσσόταν μὲ βασιλικὸ διάταγμα ἑλληνικὴ ἰδιοκτησία καὶ δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ ἀντικατασταθοῦν οἱ ἑταῖροι ἀπὸ κληρονόμους (ἄρθρα 13-14). Τὰ μέλη τῆς 'Εφορίας, ποὺ ἦταν ὀκτώ, προέρχονταν ἀπὸ τοὺς πιὸ εὐπόληπτους 'Ελληνες ὑπηκόους τῆς Σμύρνης καὶ ἔδιναν λόγο στὴ γενικὴ συνέλευσή τους (ἄρθρα 26, 34-35). Προβλεπόταν καὶ θεσμὸς κοσμητριῶν μὲ

Μαρκόπουλος, *Τὸ 'Ομήρειον 'Ανώτατον 'Ελληνικὸν Παρθεναγωγεῖον μετ' οἰκοτροφείου, ἰδρυθέν ἐν Σμύρῃ ἐν ἔτει 1881*, Ἀθήνα 1908· 'Ανώνυμος, «'Η ἐκπαίδευσις τῶν 'Ελληνίδων ἐν Σμύρῃ», *'Ανατολικὸν 'Ημερολόγιον διὰ τὸ ἔτος 1913*, ἐπιμ. Θρ. Μάλης, Σμύρνη, σσ. 275-8· 'Αθηνογένης, *δ.π.*, σσ. 137-58· Σολωμωνίδης, *δ.π.*, σσ. 252-76· Παπαδόπουλος, *δ.π.*, σ. 255· Κ. Μαμώνη, «Σωματειακὴ ὀργάνωσις τοῦ 'Ελληνισμοῦ στὴ Μικρὰ 'Ασία, Β'», *Σύλλογοι τῆς 'Ιωνίας*, *ΔΙΕΕ*, τ. 28 (1985), σσ. 74-5. Σὲ καμιά ἀπὸ τὶς ἐργασίες δὲν ἔχουν ληφθεῖ ὑπόψιν τὸ καταστατικὸ καὶ ὁ κανονισμὸς λειτουργίας τοῦ παρθεναγωγείου.

76. Περιγραφὴ τοῦ βλ. εἰς Κουρουπού, *δ.π.*, ἀρ. 47, μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἰδρυτικῶν μελῶν.

77. *Νέα Σμύρνη*, 16 'Ιουλ. 1881 (ἀρ. 2105), σ. 3 (καὶ 18 'Ιουλίου, ἀρ. 2107) μὲ πεντάστηλὴ ἀνακοίνωσις γιὰ τὴν ἱδρύση τοῦ παρθεναγωγείου.

78. Πβ. 'Αθηνογένης, σ. 149.

άρμοδιότητα στα χειροτεχνήματα, στην εσωτερική διευθέτηση και καθαριότητα του παρθεναγωγείου και στην κοσμιότητα των μαθητριών. Ἡ ἐκθεση τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπῆς ὑποβαλλόταν ἀπὸ τοὺς νέους Ἐφόρους στὸν Ἑλληνα Πρόξενο γιὰ ἔγκριση καὶ καταλογισμό εὐθυνῶν σὲ περίπτωση κακῆς διαχείρισης (ἄρθρο 36). Σὲ ἐνδεχόμενη ἀπώλεια τοῦ κεφαλαίου τῶν ἰδρυτῶν οἱ τυχόν δωρεὲς καὶ τὰ κληροδοτήματα θὰ προορίζονταν γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ παρθεναγωγείου καὶ τὸ σχηματισμὸ περιουσίας γιὰ τὴν ἀνέγερση ἰδιοκτῆτου κτιρίου καὶ τὴν ἐπέκταση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας σὲ ὅλη τὴν Ἀνατολὴ (ἄρθρο 38).

Μετὰ ἀπὸ τὸ καταστατικὸ ἐκδόθηκε καὶ κανονισμὸς λειτουργίας τοῦ παρθεναγωγείου με ἡμερομηνία 20 Ἰουλίου 1881.

Οἱ ἑταῖροι ἰδρυτές, οἱ ὁποῖοι δώρισαν τὸ ἰδρυτικὸ κεφάλαιο σχεδὸν ταυτόχρονα με τὴν ἴδρυση τοῦ παρθεναγωγείου⁷⁹, ἦταν σύμφωνα με τὸ καταστατικὸ καὶ τὸν κανονισμὸ τῆς Ἑταιρείας οἱ ἐξῆς: Π. Ὅμηρος, Ι. Ψιακῆς, Δ. Φωτιάδης, Ι. Μαρτζέλλας, Π. Ἀθηνογένης, Ι. Μισθός, Κ. Λαμπρινούδης, Ε. Κοσαντέλης καὶ Α. Ψαράς· αὐτοὶ ἐνισχύθηκαν ἀπὸ τοὺς Α. Φοντριέρ, Γ. Βάφα, Μ. Παρανίκα, Ι. Σαμιωτάκη, Γ. Λάτρη, Σ. Καρακούση, Δ. Μαρκόπουλο, Φ. Βουτζινά⁸⁰ καὶ ἀπετέλεσαν τὸ σῶμα τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου καὶ τῆς Σχολικῆς Ἐφορίας. Τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἦταν ἐπίλεκτα μέλη τῆς σμυρναϊκῆς κοινωνίας, γνωστοὶ λόγιοι, δημοσιογράφοι καὶ ἐπιστήμονες, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τὸ στενὸ περιβάλλον τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς καὶ με κοινωνικὲς παρωτοβουλίες.

Ὁ Π. Ὅμηρος (1799-1889)⁸¹ ποὺ ὑπογράφει στὸ ὑπόμνημα ὡς Πρόεδρος, ἀπὸ παλιὰ καλὴ οἰκογένεια τῆς Σμύρνης, συναγωνιστὴς τοῦ Φαβιέρου στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση⁸², ἀναφέρεται δημογέροντας τῆς Σμύρνης τὸ 1820 καὶ 1872, μέλος τῆς «Ἑταιρείας τῶν Φιλομουσῶν» γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τῆς Εὐαγγελικῆς τὸ 1872, Ἐφορος τῆς Σχολῆς καὶ τοῦ Φιλολογικοῦ Μουσείου τῆς (Ἀναγνωστηρίου), δωρητὴς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ μουσείου τῆς⁸³, μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς «Ἑταιρείας πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ»⁸⁴. Εἶχε μεταλλεῖο ἀργυροῦχου μολύβδου στὴν περιοχὴ Σεβδίκιοι⁸⁵.

79. Κ. Ψαλτώφ, *Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ Ὁμηρίῳ τῇ 12 Μαΐου 1896*, Σμύρνη 1896, σ. 22.

80. Στὸ καταστατικὸ ὑπάρχουν μόνο τὰ ὀνόματα τῶν ἐννέα ἰδρυτῶν· βλ. καὶ Κουρουπού, *δ.π.*, σ. 167· οἱ ὑπόλοιποι στὸν κανονισμό.

81. Χ. Σολομωνίδης, *Ἡ δημοσιογραφία στὴ Σμύρνη*, Ἀθήνα 1959, σ. 12.

82. Ν. Καραρᾶς, «Ἡ οἰκογένεια τῶν Ὁμήρων τῆς Σμύρνης», *Μικρ. Χρονικά*, τ. 7 (1957), σσ. 184-6.

83. Μ. Παρανίκα, *Ἱστορία τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς*, Ἀθήνα 1885, σσ. 39, 81, 82, 205· Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σσ. 78, 101, 162, 174, 204, 211.

84. Μαμόνης, «Σωματειακὴ ὀργάνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Μ. Ἀσία, Β'», σ. 73.

85. *Νεολόγος*, 28 Ἰουλ. 1887 (ἀρ. 5438), σ. 2, στ. 5.

Ὁ Δ. Φωτιάδης ὑπῆρξε Ἐφορος τῆς Εὐαγγελικῆς⁸⁶.

Ὁ Ι. Μαρτζέλλας (1812-83), ἔμπορος ἀπὸ εὐγενὴ οἰκογένεια, ὑπῆρξε Ἐφορος ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν καὶ μέγας εὐεργέτης τῆς Εὐαγγελικῆς, στὴν ὁποία δῶρισε δύο οἰκοδομημένα οἰκόπεδα γιὰ ἐπέκτασή της⁸⁷.

Ὁ Π. Ἀθηνογένης ἦταν λόγιος, συνεργάτης τῆς μακροβιότερης ἐφημερίδας τῆς Σμύρνης Ἀμάλθεια⁸⁸ καὶ μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς «Ἐταιρείας πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ»⁸⁹.

Ὁ Ι. Μισθὸς ὑπῆρξε Ἐπίτιμος Ἐφορος τοῦ μουσείου καὶ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Εὐαγγελικῆς καὶ κάτοχος ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς ποὺ χάρισε ἀργότερα στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν⁹⁰, μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς «Ἐταιρείας πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ»⁹¹.

Ὁ Κ. Λαμπρινούδης διετέλεσε Ἐφορος τοῦ Κεντρικοῦ Παρθεναγωγείου, ἐνῶ ὁ Ε. Κοσαντέλης Ἐφορος τῆς Εὐαγγελικῆς⁹².

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τοῦ Ὁμηρείου διαθέτομε στοιχεῖα καὶ γιὰ τὰ ἐξῆς μέλη τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου καὶ τῆς Ἐφορίας:

Ὁ Α. Φοντριέρ ἦταν Ἐφορος τῆς Εὐαγγελικῆς καὶ τοῦ Κεντρικοῦ Παρθεναγωγείου, λόγιος μὲ ἀρχαιολογικὰ ἐνδιαφέροντα⁹³, μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς «Ἐταιρείας πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ»⁹⁴ καὶ συνεργάτης σὲ μικρασιατικὰ θέματα ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν τῆς Σμύρνης.

Ὁ Γ. Βάφας ἦταν καθηγητὴς καὶ γυμνασιάρχης τῆς Εὐαγγελικῆς στὴν περίοδο 1848-59⁹⁵.

Ὁ Μ. Παρανίκας, ὁ γνωστὸς Ἡπειρώτης λόγιος καὶ γραμματολόγος, ὑπῆρξε καθηγητὴς τοῦ Ὁμηρείου, γυμνασιάρχης τῆς Εὐαγγελικῆς (1878-85) καὶ συγγραφέας τῆς ἱστορίας της (1885) μὲ παρακίνηση τοῦ Ι. Μαρτζέλλα

86. Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σ. 174, χωρὶς νὰ ἀναφέρει τὴν προέλευση τῆς πληροφορίας.

87. *Νέα Σμύρνη*, 1 Ἰουλ. 1881 (ἀρ. 2092), σ. 1, στ. 3· *Νεολόγος*, 7 Ἰουλ. 1881 (ἀρ. 3688), σ. 2, στ. 6-7· Παρανίκας, σσ. ζ', θ'-ιδ', 67, 72-3, 83· Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σσ. 126-130.

88. Σολομωνίδης, *Ἡ δημοσιογραφία στὴ Σμύρνη*, σ. 90.

89. Ἐταιρεία πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ, *Λογοδοσία τοῦ ἔτους 1879-81*, Σμύρνη 1881, σ. 17. Βλ. καὶ *Νεολόγος*, 30/12 Ὀκτ. 1880 (ἀρ. 3463), σ. 2, στ. 4.

90. Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σ. 211.

91. Ἐταιρεία πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ, *δ.π.*

92. Σολομωνίδης, *δ.π.*, σσ. 128, 174, 234· Παρανίκας, σσ. 73, 84, 186.

93. Παρανίκας, σσ. ζ', 83, 206· Σολομωνίδης, *Ἡ δημοσιογραφία στὴ Σμύρνη*, σσ. 190, 196, 301, καὶ τοῦ ἰδίου, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σσ. 19, 109, 112, 174, 197, 208, 210, 211, 214, 217, 221, 234, 250· Deschamps, *δ.π.*, σ. 176.

94. Ἐταιρεία πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ, *δ.π.*

95. Παρανίκας, σσ. 62, 63, 149-150· Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σσ. 103, 104, 105, 178, 253, 260.

(τὸ ἔργο στὴν ἀναθεωρημένη καὶ συμπληρωμένη μορφή του χάθηκε στὴ μικρασιατικὴ καταστροφή). Ὁ Παρανίκας ἦταν καὶ Πρόεδρος τῆς «Ἐταιρείας πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ»⁹⁶.

Ὁ Ι. Σαμιωτάκης (1815-82), ὑπότροφος τοῦ Λουδοβίκου Α΄ τῆς Βαυαρίας, νομικὸς καὶ δόκιμος δημοσιογράφος, διευθυντὴς καὶ ιδιοκτήτης τῆς ἐφημερίδας *Ἀμάλθεια* ἐπὶ 40 χρόνια (1842-82)⁹⁷, σὲ νεαρότατὴ ἡλικία εἶχε ἐκλεγεί Ἐφορος τῆς Εὐαγγελικῆς, τῆς ὁποίας ἦταν καὶ εὐεργέτης, καὶ μέλος τῆς «Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς» τῆς Σμύρνης⁹⁸. διετέλεσε καὶ Πρόεδρος τῆς «Ἐταιρείας πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ»⁹⁹.

Οἱ Γ. Λάτρης καὶ Σ. Καρακούσης ὑπῆρξαν γιατροὶ καὶ Ἐφοροὶ τῆς Εὐαγγελικῆς¹⁰⁰. Ἀπὸ αὐτοὺς ὁ πρῶτος ἔγραψε ἱατρικὲς καὶ ἱατροαρχαιολογικὲς μελέτες, ἐνῶ τοῦ δευτέρου ὑπάρχει ἡ λογοδοσία γιὰ τὴν ἐφορία τῆς Εὐαγγελικῆς τὸ 1881¹⁰¹.

Ὁ Δ. Μαρκόπουλος ὑπῆρξε λόγιος μὲ συνεργασίες σὲ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες τῆς Σμύρνης, Ἐφορος τῆς Εὐαγγελικῆς καὶ τοῦ Κεντρικοῦ Παρθενωγαγείου καὶ εὐεργέτης τοῦ μουσείου τῆς Εὐαγγελικῆς¹⁰². Ὡς Πρόεδρος τοῦ Ὁμηρείου τὸ 1907 ὑπέβαλε δεύτερη φορὰ τὸ ὑπόμνημα μὲ τὸ ὁποῖο ἀσχολούμαστε.

Ὁ Φ. Βουτσινᾶς, τέλος, λόγιος, ἦταν εὐεργέτης τῆς Εὐαγγελικῆς καὶ Ἐφορὸς τῆς, καθὼς καὶ τοῦ Κεντρικοῦ Παρθενωγαγείου, συνεργάτης ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν τῆς πόλης, ποιητῆς καὶ ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ *Ὁμηρος*¹⁰³.

Ἀπὸ πηγὴ τοῦ 1886¹⁰⁴ πληροφοροῦμαστε ὅτι τὸ ἔτος αὐτὸ τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἐταιρείας ἀποτελοῦσαν ἔξι ἐπιζῶντες ἑταῖροι, οἱ Π. Ὁμηρος, Π. Ἀθηνογένης, Ε. Κοσαντέλης, Ι. Χ"Π. Μισθός, Θ. Ἰωαννίδης καὶ Κ. Λαμπρινούδης, καὶ πέντε Ἐφοροὶ, οἱ Φ. Βουτζινᾶς, Γ. Λάτρης, Σ. Καρακούσης, Δ. Μαρκόπουλος καὶ Α. Λάσκαρης, ποὺ ἦταν λόγιος καὶ Ἐφορος τῆς Εὐαγγελικῆς¹⁰⁵.

96. Ὁ.π., σ. 17.

97. Σολομωνίδης, *Ἡ δημοσιογραφία στὴ Σμύρνη*, σσ. 31-50.

98. Παρανίκας, σσ. 82, 83· Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σσ. 165, 174.

99. Μαμόνη, «Σωματειακὴ ὀργάνωση, Β'», σ. 72.

100. Παρανίκας, σσ. 83, 84, 206· Σολομωνίδης, *Ἡ ἱατρικὴ στὴ Σμύρνη*, Ἀθήνα 1955, σσ. 115-6, 118, καὶ *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σσ. 174, 242.

101. *Νέα Σμύρνη*, 18, 20, 21, 22, 23 καὶ 24 Ἰουλ. 1881 (ἀρ. 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112).

102. Παρανίκας, σ. 84· Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη* (βλ. ἐνρετίριο). Ἀναγραφὴ λόγων του σὲ ἑορτὲς τοῦ Ὁμηρείου βλ. στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία τοῦ Ὁμηρείου.

103. Παρανίκας, σσ. 73, 84· Σολομωνίδης, *Στὶς δόχους τοῦ Μέλῃ*, Ἀθήνα 1951, σσ. 112-3· *Ἡ δημοσιογραφία στὴ Σμύρνη*, σσ. 119, 120, 296, 302-6, 325· καὶ *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σσ. 128, 135, 164, 173, 174, 197, 225, 247, 275.

104. *Κανονισμὸς τοῦ Ὁμηρείου Ἀνωτάτου Ἑλληνικοῦ Παρθενωγαγείου περιλαμβάνοντος νηπιαγωγείον, Ἑλληνικὸν σχολεῖον, πλήρες γυμνάσιον καὶ διδασκαλεῖον...*, Σμύρνη 1886· βλ. καὶ Κουρουπού, *δ.π.*, σ. 169.

105. Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σσ. 109, 207, 210, 211.

Ὁ χρόνος ὑποβολῆς τοῦ ὑπομνήματος δὲν κρίθηκε κατάλληλος καὶ δὲν δόθηκε ἀπάντηση ἀπὸ τὸν Χ. Τρικούπη. Πρόσφατα εἶχε προηγηθεῖ ἡ κρίση τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας καὶ οἱ Μεγάλες Δυνάμεις εἶχαν ἐπιβάλλει τὸν προηγούμενο χρόνο στὴν Ἑλλάδα ἀποκλεισμό τῶν παραλίων της, γιὰ νὰ θέσουν τέρμα στὴν ἐπιστράτευση καὶ στὴν ἀπειλὴ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου. Ἡ χώρα εἶχε περιέλθει σὲ πολὺ δύσκολη οἰκονομικὴ κατάσταση καὶ ἔφθασε ὡς τὴν πτώχευση τὸ 1893. Ἀκολούθησε ὁ ἀτυχής πόλεμος τοῦ 1897. Κάτω ἀπὸ τὶς συνθήκες αὐτὲς ἦταν ἀδύνατο νὰ μπεῖ σὲ ἐφαρμογὴ τὸ πρόγραμμα ποὺ ζητοῦσε τὸ ὑπόμνημα καὶ ἀναμένονταν οἱ κατάλληλες περιστάσεις, ποὺ δημιουργήθηκαν σιγὰ σιγὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια.

Στὸ μεταξὺ οἱ συνειδήσεις ὠρίμαζαν, καθὼς τὰ μεγάλα ἔθνη ζητήματα τῆς ἐποχῆς, τὸ Κρητικὸ καὶ τὸ Μακεδονικὸ, ἄφηναν τὴν ἐντύπωση, παρ' ὅλες τὶς παλινδρομήσεις, ὅτι ὄδευαν πρὸς κάποια λύση.

Οἱ ἐλπίδες γιὰ τὴν ἐθνικὴ δλοκλήρωση ἀναπερύνονταν παράλληλα μὲ τὴ βελτίωση τῶν γενικῶν συνθηκῶν. Ἡ ἀναδιοργάνωση τοῦ στρατοῦ ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ πραγματοποιεῖ ὁ Χ. Τρικούπης σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς προχώρησε ἀκόμη περισσότερο στὰ χρόνια τῆς πρωθυπουργίας τοῦ Γ. Θεοτόκη. Σειρὰ σχετικῶν νόμων ψηφίσθηκε τότε καὶ ἀναδιοργανώθηκαν τὸ Ταμεῖο Ἐθνικοῦ Στόλου καὶ τὸ Ταμεῖο Ἐθνικῆς Ἀμύνης¹⁰⁶, τὸ 1900 καὶ 1904 ἀντίστοιχα.

Ἀλλὰ καὶ οἱ πνευματικὲς συνθήκες στὴ μακρόχρονη αὐτὴ περίοδο ἔχουν βελτιωθεῖ πολὺ χάρις στὶς ἐταιρεῖες ἐθνικοῦ προβληματισμοῦ ποὺ ἰδρύονται καὶ στὶς ἀξιόλογες περιοδικὲς ἐκδόσεις τους. Ἡ «Ἀνατολὴ» γιὰ τὴν ὁποία ἔγινε ἡδη λόγος¹⁰⁷, μὲ τὸ περιοδικὸ τῆς *Ξενοφάνης* (1896-1910) ἐπιδιώκει τὴν ἀφύπνιση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὰ μικρασιατικὰ πράγματα, ἐνῶ ἡ ἐταιρεία «Ἑλληνισμός» μὲ τὴν ὁμώνυμη ἐκδοσὴ της, στὰ ἑλληνικὰ καὶ γαλλικὰ, ἐπιδιώκει τὸν γενικότερο ἐθνικὸ φρονηματισμό, τὴ στρατιωτικὴ προετοιμασία καὶ τὴν ἐπαγρύπνηση γιὰ τὰ δίκαια ὄλων τῶν ἀλύτρωτων Ἑλλήνων μὲ τὰ γεμάτα εὐγλωττία ἄρθρα τοῦ Προέδρου τῆς καθηγητῆ Νεοκλῆ Καζάκη¹⁰⁸. Ἡ ἐταιρεία συγκροτοῦσε καὶ συλλαλητήρια, ὅταν τὸ ἐπέβαλλαν οἱ περιστάσεις, στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικόν.

Ἐξάλλου ἡ κινητοποίηση τοῦ εκπαιδευτικοῦ κόσμου γιὰ τὰ προβλήματα

106. *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. ΙΔ', σσ. 186-190· βλ. καὶ Α. Στεργέλλης, «Πατριωτικὲς εἰσφορὲς τῆς Λέσβου πρὶν ἀπὸ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους», περ. *Αἰολικὰ Χρονικά*, Β' Διεθνὲς Συμπόσιο Αἰγαίου, Μυτιλήνη 1981, σ. 320. (Ὑπαρξη Ταμεῖου Ἐθνικῆς Ἀμύνης ἀναφέρεται καὶ τὸ 1877· Κ. Γαλλῆς, «Τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ Γυμνασίου Λαμίας (1846-75)», περ. *Φθιωτικὰ Χρονικά*, Λαμία 1988, σ. 75).

107. Βλ. παραπάνω, σ. 6.

108. Θ. Ἀναγνωστόπουλος-Παλαιολόγος, «Περὶ Ἡπείρου καὶ Ἀλβανίας εἰς τὴν μηνιαίαν ἐπιθεώρησιν "Ὁ Ἑλληνισμός", 1898-1914 καὶ 1928-32», περ. *Νέος Κουβάρς*, τ. 3 (1966), σσ. 5-6· Στεργέλλης, ὁ.π.: Ρ. Ἀργυροπούλου, «Ὁ φιλελευθερισμός τοῦ Νεοκλῆ Καζάκη», *Λεσβιακά*, τ. 13 (1991), σ. 42 (βιβλιογραφία).

τῆς ἐθνικῆς ἐκπαίδευσης ἐκδηλώνεται ἔντονα τὸ 1904 μὲ τὴν ὀργάνωση εἰδικοῦ συνεδρίου στὴν Ἀθήνα καὶ συγκεντρώνει τὸ ἐνδιαφέρον τῆς κοινῆς γνώμης γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ προβλήματα¹⁰⁹.

Τέλος, σημειώνεται ἀξιόλογη πρόοδος στὴ γνώση τῆς μικρασιατικῆς πραγματικότητας ὄχι μόνο μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ *Ξενοφάνης*, ἀλλὰ καὶ μὲ ἄλλες ἐκδόσεις. Ἀναφέρομε τὸ ἔργο τοῦ πολιτευτῆ Κ. Παπαμιχαλόπουλου *Περιήγησις εἰς τὸν Πόντον* (Ἀθήνα 1903) καὶ τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδας στὴ Σμύρνη Σταμ. Ἀντωνόπουλου *Μικρὰ Ἀσία* (Ἀθήνα 1907)¹¹⁰.

Τὸ πρόβλημα τῶν προσηλυτισμῶν παρέμενε πάντα ἔντονο καὶ ἐπικαιρο, ἀλλὰ ἡ ἱκανοποίηση τοῦ αἰτήματος γιὰ τὸ ὁποῖο μιλοῦσε τὸ ὑπόμνημα ἀναβλήθηκε ὥς τὸ 1907, ὁπότε αὐτὸ ὑποβλήθηκε δευτέρη φορά, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ποὺ τὸ συνοδεύουν, καὶ ὕστερα ἀπὸ συνεννόηση τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ὁμηρείου καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Τὸ ἔγγραφο τοῦ Ὁμηρείου, ἀπὸ 27 Μαρτίου 1907, ὑπογράφουν ὁ Γενικὸς Γραμματέας τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου Κ. Ψαλτῶφ καὶ ὁ Πρόεδρος Δ. Μαρκόπουλος. Τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ἐνέκρινε τὴν πρόταση, ἀφοῦ ὁμως περιορίσθηκε ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑποτρόφων κοριτσιῶν τοῦ διδασκαλείου ἀπὸ εἴκοσι, ποὺ εἶχε ζητήσει τὸ 1887 τὸ Ὁμήρειο, σὲ δέκα στὴν ἀρχὴ ἐφαρμογῆς τοῦ προγράμματος. Στὸ σχετικὸ ἔγγραφο τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Σμύρνης πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν¹¹¹ δὲν γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴν ἴδρυση δημοτικῶν σχολείων καὶ τὴν ἐνίσχυση ἄλλων, ὅπως εἶχε ζητήσει τὸ Ὁμήρειο. Αὐτοὶ οἱ περιορισμοὶ εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ μειωθεῖ ἡ ἀπαιτούμενη δαπάνη (εἶχαν ζητηθεῖ πενήντα χιλιάδες φράγκα καὶ χορηγήθηκαν ἑξὶ χιλιάδες δραχμές). Ἀργότερα ὁ ἀριθμὸς τῶν κοριτσιῶν καὶ ἡ ἀπαιτούμενη δαπάνη ἀυξήθηκαν. Ἄλλο νέο στοιχεῖο ποὺ προστέθηκε στὴν ἐξέλιξη τῆς ὑπόθεσης ἦταν ἡ ἐπιλογή τῶν μαθητριῶν ὕστερα ἀπὸ συνεννόηση μὲ τὸν Γενικὸ Πρόξενο καὶ ἡ ἐκτέλεση τοῦ ὅλου προγράμματος μὲ τὴν ἐπίβλεψή του. Ὑστερα ἀπὸ τὶς τροποποιήσεις αὐτὲς ἀνακοινώθηκε ἀπὸ τὸ Ὁμήρειο στὸν Γενικὸ Πρόξενο τῆς Σμύρνης ἡ ἐπιλογή τῶν πρώτων δέκα μαθητριῶν ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τὸν Νοέμβριο τοῦ 1907.

109. *Πρῶτον Ἑλληνικὸν Ἐκπαιδευτικὸν Συνέδριον ἐν Ἀθήναις*, 31 Μαρτίου - 4 Ἀπριλίου 1904, Ἀθήνα 1904.

110. *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. ΙΔ', σ. 376.

111. Ἐγγραφο τῆς 12ης Μαΐου 1907, *ΑΥΕ*, 1908, Α29/3, «Ἐκπαιδευτικὰ-Κοινωνικὰ».

ΤΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ

*‘Υπόμνημα υποβληθὲν εἰς τὸν Πρωθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος κύριον
Χαρίλαον Τρικούπην κατὰ Νοέμβριον 1887.*

Κύριε Πρόεδρε,

Ἡ φοβερὰ πολιορκία ἦν ὑφίσταται κατὰ τὴν Ἑλλάσσονα Ἀσίαν τὸ ἑλλη-
νικὸν στοιχεῖον ὑπὸ τῶν φανατικῶς ἐπιδιωκόντων τὸν προσηλυτισμὸν ἱερα-
ποστόλων, Δυτικῶν καὶ Διαμαρτυρουμένων, ὑπηγόρευσε τὴν ἀνάγκην τοῦ
ὑποβαλεῖν τῇ Ὑμετέρᾳ Ἐξοχότητι τὸ παρὸν ὑπόμνημα καὶ ἐξαιτήσασθαι
τὴν ἀρωγὴν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

.....
Τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη διὰ πολιτικούς σκοποὺς ὑποβοηθῶσι τοσοῦτῳ μᾶλ-
λον ἔρρωμένως τοὺς ἰδίους ἱεραποστόλους ὅσῳ τὰ στενοχωρεῖ ἡ ἀντίπραξις
τῶν πεφωτισμένων τάξεων τῶν κατὰ τὴν Ἀνατολὴν κοινοτήτων. Ἀλλὰ τὰ
πλήθη, κυρίως ἐν τῷ ἑσωτερικῷ, εἶναι πτωχὰ καὶ ἀμαθῆ, ἐν μέσῳ δὲ τοιοῦτου
στοιχείου εὐκολώτερον οἱ λύκοι εἰσχωροῦσιν εἰς τὴν μάνδραν, αἱ δ’ ἀπο-
πλανήσεις, ἄλλοτε μὲν ἐξ ἀμαθείας, ἄλλοτε δ’ ἐκ συμφέροντος, ἀναφαίνον-
ται ἐνιαχοῦ, σπάνια μὲν ἤδη, ἀλλ’ ἐπαπειλοῦσαι νὰ λάβωσι διαστάσεις
ἐπιφόβους, ἐὰν μὴ ἐγκαίρως καταβληθῇ σθεναρὰ ἐνέργεια πρὸς ἐνίσχυσιν
τοῦ ἔθνικοῦ φρονήματος διὰ τῶν δύο μεγάλων ἐλατηρίων | τῆς θρησκείας
καὶ τῆς γλώσσης.

Σήμερον οἱ Ὀθωμανοὶ ἔπαυσαν ὄντες δι’ ἡμᾶς τόσον ἐχθροὶ ὅσον τοῦ-
ναντίον εἶναι οἱ πεπολιτισμένοι Εὐρωπαῖοι. Εἰς προτέρους χρόνους εἴχομεν
τοὺς Γάλλους καὶ τοὺς Ἀγγλους, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἥτταν τῆς Γαλλίας ἀνεφά-
νησαν ἄλλοι, ἐπίσης δεινοί, πολὺ δεινότεροι, οἱ Γερμανοί· τώρα δὲ καὶ οἱ
Ἰταλοὶ φιλοτιμοῦνται καὶ αὐτοὶ νὰ δρέψωσι δάφνας.

Τὸ παρὸν ὑπόμνημα θέλομεν διαίρεσει εἰς τρία μέρη: I, εἰς τὴν ἐξιστό-
ρησιν τῶν ξένων ἐνεργειῶν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν μέχρι τῶν τελευταίων χρό-
νων, II, εἰς τὰ νῦν ἐνεργούμενα ἐν Σμύρνῃ καὶ ἄλλαχού τῆς Ἀνατολῆς ὑπὸ
τῶν ξένων, καὶ III, εἰς τὰ κατὰ τὴν Ἱδρυσιν, τὰ προκαλέσαντα αἷτια καὶ τὰς
ἐνεργείας τῆς ἐν Σμύρνῃ ἀπὸ ἑπτὰ ἐτῶν ἱδρυθείσης Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑται-
ρίας.

Ἡ ὕλη εἶναι τόσον ἀφθονος, ὥστε ἡ ἐξιστόρησις θ’ ἀπῆρτιζε ὀγκώδη
τόμον, ἀλλ’ ἡμεῖς θέλομεν διηγηθῇ τὰ πάντα συντόμως, πιστεύοντες ὅτι
τόσον εὐγλώττως συνηγοροῦσιν ὑπὲρ ἡμῶν τὰ πράγματα, ὥστε καὶ ἡ τροχά-
δην διήγησις καὶ ἐξ ἐπιπολῆς ἐξέτασις θέλει δεῖξει εὐχερῶς τὸ μέγεθος τοῦ
κακοῦ ὧφ’ οὗ ἀπειλούμεθα.

I

Ἡ ρομφαία Μωάμεθ τοῦ Κατακτητοῦ, θριαμβευτικῶς εἰσελθόντος εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν, διέκοψε καὶ τὸν ἀπὸ αἰῶνων ἀνταγωνισμόν | τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἐκατέρας περιορισάσης τὴν ἐνέργειάν της ἐν τῷ ἰδίῳ κύκλῳ. Ἡ Εὐρώπη τότε, ἀπειλούμενη νὰ κατακλυσθῇ ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν, ἐλησμόνησε τὸν ἀνατολικὸν κόσμον καὶ ἐμάχητο ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, συγχρόνως δ' ἤρξατο ἐν αὐτῇ ἡ καλλιέργεια τῶν τεχνῶν καὶ γραμμάτων καὶ ἐπιστημῶν, τὰ μέγιστα συντελεσάντων εἰς τοῦτο καὶ τῶν εἰς τὴν Δύσιν, μετὰ τὴν κατάκτησιν, καταφυγόντων Ἑλλήνων σοφῶν· ἐκ δὲ τῶν προσπαθειῶν τούτων ἀνεφάνη ἡ μεγάλη ἐποχὴ τῆς Ἀναγεννήσεως τῶν Φώτων. Ἀλλ' ἐνῷ ἡ Εὐρώπη ἐνεδυναμοῦτο, ἐπλούτει καὶ πληθυνομένη ὡς μυρμηκία ἀνεκάλυπτε καὶ ἀπώκιζε νέας ἡπείρους, ἡ δυστυχὴς Ἀνατολὴ ἐβυθίζετο εἰς χάος ἀμαθείας καὶ βαρβαρότητος, ὃ δὲ χριστιανικὸς πληθυσμὸς ἡραιούτο ἐκ τῆς ἐξισλαμίσσεως καὶ τῆς κακοδαιμονίας καὶ ἤθελε τέλεον ἐξοντωθῇ, ἐὰν μετὰ τὴν ἀπώλειαν πασῶν τῶν ἄλλων προγονικῶν ἀρετῶν δὲν ἔμενε μόνῃ ἐλπίς καὶ ἄγκυρα σωτηρίας ἡ ἀφοσίωσις πρὸς τὴν πάτριον θρησκείαν. Ἡ Ἐκκλησία ἔσωσε θρησκείαν καὶ γλῶσσαν καὶ δι' αὐτῶν τὰ λείψανα τοῦ ἔθνους.

Ἡ ὑπὸ τὰ τεῖχη τῆς Βιέννης ἀποτυχία τῶν ὀπλων Σουλεϊμάν τοῦ Νομοθέτου, τοῦ μεγίστου καὶ ἐνδοξοτάτου τῶν Ὀθωμανῶν Σουλτάνων, ἔφερε κάπως μεταβολὴν τῶν πραγμάτων, καὶ ἡ μὲν Τουρκία ἐγένετο ἐπιφυλακτικωτέρα εἰς τὰς κατακτητικὰς ἐπιθέσεις της, ἡ δ' Εὐρώπη ἀνέλαβε θάρρος, κατιδοῦσα ὅτι ἡδύνατο | νὰ νικήσῃ τὴν μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἀήττητον Τουρκίαν. Ἡ δ' ἐμφάνισις εἰς τὸν πολιτικὸν ὀρίζοντα τῆς Ρωσίας, κυρίως ἀπὸ Πέτρου τοῦ Μεγάλου, ἀνέκοψε τὴν ἐξισλάμισιν τῶν Χριστιανῶν. Ἀλλ' ἔκτοτε ἤρξατο ἄλλος κίνδυνος διὰ τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, διότι ἡ Δυτικὴ, βοηθὸν ἔχουσα τὴν ὁσημέρᾳ αὐξοῦσαν ἐπιρροήν ἐν Τουρκίᾳ τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, ἤρξατο μετὰ μεγάλης δραστηριότητος ἐπιδιώκουσα τὸν προσηλυτισμὸν καὶ ἐπέτυχε μὲν ἐν σμικρῷ παρ' Ἑλλήσιν, ἀπέσπασεν ὅμως μεγάλας ὁμάδας Ἀλβανῶν καὶ Σλαύων, ὑπηκόων Ὀθωμανῶν, καὶ ἐθαυματουργήσεν ἐν Συρίᾳ, ὅπου οὐδὲν ἐθνικὸν φρόνημα ὑπῆρχε. Μετὰ τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν ἦλθεν ἡ τῶν Διαμαρτυρουμένων, ἐπιδιώκουσα καὶ αὕτῃ τὸν προσηλυτισμὸν παρὰ τοῖς ἐν Τουρκίᾳ Χριστιανοῖς.

Ἀμφότεραι ἔσπειραν τὴν διαίρεσιν καὶ τὸ μῖσος μεταξὺ συμπολιτῶν. Σπανιώτατον πρᾶγμα εἶναι ἡ φοιτήσις νέου δυτικοῦ εἰς σχολεῖον ἑλληνικόν, ἔστω καὶ ἐὰν εἶναι τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν γέννησιν καὶ τὴν γλῶσσαν Ἑλλην. Πολλὰ ἔχομεν παραδείγματα νέων φοιτησάντων ἐπὶ ὀλίγας μόνον ἡμέρας, ἀποσυρθέντων δ' ἔπειτα, διότι αἱ οἰκογένειαι τῶν ἡπeliήθησαν διὰ τοῦ φοβήτρον τῆς αἰωνίου κολάσεως. Ἀπὸ ἐνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος περίπου διδόντες οἱ δυτικοὶ μισσιονάρριοι τὸν κίνδυνον δν διέτρεχον οἱ προσηλυτιστικοὶ σκοποὶ τῶν ἀντενήργησαν εἰς τὴν ἰδρυσιν ἐν | Σμύρνῃ τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς, σώζεται δὲ παράδοσις παρ' οἰκογενείαις τῶν τὰ πρῶτα ἐνταῦθα

φερουσών ότι ό την πρωτοβουλίαν τής ανιδρύσεως σχών Παντολέων ό Σε-
βαστόπουλος εγένετο θύμα δηλητηριάσεως τών έχθρων τής Όρθοδοξίας.

Έπί τρομοκρατίας έν Γαλλία, όποτε τόν Χριστιανισμόν άντικατέστησεν
ή θεά *Raison*, πολιτικῆς συνέσεως έργον εκρίθη νά προστατευθώσι πάση
δυνάμει οί έν τῇ Άνατολῇ δυτικοί μισσιονάριοι. Ό φήμην φιλέλληνος
χαίρων Γαμβέττας, ό κεκηρυγμένος έχθρός τών μοναχικών ταγμάτων, ό επι-
ζητήσας τήν εκ τής Γαλλίας έξορίαν αὐτών, εκήρυττεν από τοῦ βήματος τής
Βουλῆς ότι ή δόξα και ή επιρροή τής Γαλλίας επέβαλλεν αὐτῇ τήν ύποστή-
ριξιν και προστασίαν τών ιδίων μοναχών έν άπασι τοῖς σημείοις τής Άνα-
τολῆς.

Ό εύρωπαϊκός τύπος βρίθει άρθρων γεγραμμένων ύπ' άνδρων χαιρόντων
εύρωπαϊκην φήμην, άποκαλύπτως δέ και μετά θράσους θερμώς συνιστών-
των τήν κατά τήν Άνατολήν επικράτησιν τής γλώσσης και τής θρησκείας
τών γραφόντων, κατά τό ίδιον εκάστου συμφέρον, εάν εἶναι Γάλλος ή Άγ-
γλος ή Γερμανός. Έν τῇ «*Revue des Deux Mondes*», τῷ εκκριτωτάτῳ και
άπανταχοῦ τής γῆς άναγνωσκομένῳ γαλλικῷ περιοδικῷ, άπαντῶσι συχνό-
τατα τοιαῦτα άρθρα. Περιεργότατον εἶναι τό τοῦ Imbert de Lacour, τελευ-
ταίως δημοσιευθέν έν εφημερίδι. Έν αὐτῷ μεταξὺ | τών άλλων και διά μόνον
τόν λόγον ότι ή Σμύρνη εἶναι ύπό τήν κυριότητα τών Τούρκων ύπολογίζεται
ώς πόλις μωαμεθανική και δυσανασχετεῖ ό γράψας ότι ή έλληνική επιρροή
εἶναι μείζων τής γαλλικῆς και τήν παραγκωνίζει, χωρίς νά λάβη ύπ' όψιν ότι
έν αὐτῇ επεκράτησε και επικρατεῖ ή γλώσσα και ή θρησκεία τών Έλλήνων
και ότι λόγω πληθυσμοῦ ελληνικοῦ υπερτερεῖ πᾶσαν άλλην, αριθμοῦσα σχε-
δόν διπλάσιον τής πρωτευούσης τοῦ Έλληνικοῦ Βασιλείου. Άλλά διά τόν
γράψαντα, επειδή και οί πλείστοι αὐτῶν εἶναι ύπήκοοι Όθωμανοί, εἶναι
δίκαιον, διότι συμφέρει τῇ γαλλικῇ πολιτικῇ νά εγκαταλείψωσι θρησκείαν
και γλώσσαν, δι' ὧν απόλλυται και ό έθνισμός, διά νά εἶναι άφωσιωμένοι
ψυχῇ τε και σώματι τῇ Γαλλίᾳ.

II

Άπό τεσσαράκοντα έτών ιδρύθησαν έν Σμύρνη ύπό τών ξένων, εκτός
διαφόρων σχολείων διά τούς άρρενας, και δύο μεγάλα παρθεναγωγεία μετ'
οικοτροφείων, τῶ τών «*Soeurs de Charité*» και τῶ τών «*Diaconesses Prussien-
nes*», άπό δεκαετίας δέ και τρίτον, τό τών «*Dames de Sion*», εἰς τά όποία
συνέρρευσαν άθρόα τά τών εὐπόρων ελληνικῶν οίκογενειῶν κοράσια. Καί-
τοι δέ δι' ήμῶν επλούτισαν και εκρατύνθησαν, έν άπασι, οὐχ ήττον, μυκτηρί-
ζεται ό | έθνισμός και ή θρησκεία μας. Έν τοῖς δυτικοῖς επιδιώκεται κυνικῶς
ό προσηλυτισμός, μάλλον δέ συγκεκαλυμμένως, αλλά μετά τοῦ αὐτοῦ ζήλου,
έν τῷ τών «*Diaconesses Prussiennes*», άλλ' άνευ επιτυχίας. Έν μόνῳ τῷ τε-
λευταίῳ τούτῳ διδάσκεται ή ελληνική γλώσσα, αλλά μόνον πρός τό θεαθῆ-
ναι, αἱ δ' άποφοιτῶσαι Έλληνίδες έξέρχονται άμαθέσταται περί τήν γλώσ-

σαν, τὴν ἱστορίαν, τὴν γεωγραφίαν καὶ πᾶν ἄλλο τῶν δυναμένων νὰ ἐμπνεύσωσιν αὐταῖς τὴν πρὸς τὰ πατρία ἀγάπην.

Αἱ κατὰ τοῦ ἀπόρου λαοῦ, τοῦ μᾶλλον εὐαλότου, παγίδες ὑπῆρξαν ἔτι μεῖζονες, διότι εἰς διάφορα τῆς πόλεως μέρη ἀνίδρυσαν σχολεῖα δημοτικά, ἐν οἷς Ἕλληνες ἀργυρώνητοι, καὶ τὸ χεῖριστον ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ἐλθόντες, διδάσκουσιν ὅτι ἡ σωτηρία ἐγκεῖται ἐν τῇ ἀπολακτίσει τῆς πατρίου θρησκείας. Ἐπὶ τῆς ἐκ τῶν σεισμῶν καταστροφῆς τῆς Χίου, τῆς Κρήνης καὶ ἄλλων μερῶν τῆς Ἑρυθραϊκῆς χερσονήσου συνέρρουσαν ἐνταῦθα χιλιάδες πολλὰ δυστυχῶν καὶ πολλὰ ὀρφανὰ πενέστατα. Οἱ ξένοι ἐπροθυμοποιήθησαν νὰ περιθάψωσι τινὰ αὐτῶν, ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ φοβερᾷ παραζάλῃ οὐδεὶς ὑπώπτευσε τοὺς δολίους σκοποὺς των, κρυπτομένους ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς φιλανθρωπίας. Ἄλλ' εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας ἤρξαντο διδάσκοντες αὐτὰ τὴν ἀνησιθησκείαν, καίτοι δὲ τὸ μέγεθος τοῦ τότε κακοῦ ἐπέβαλλε τοῖς Σμυρναίοις μεγάλας | θυσίας, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἐδίστασαν ν' ἀποσπάσωσι τὰ ὀρφανὰ ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν προσηλυτιστῶν, οὐχὶ ὅμως καὶ ἄνευ μεγάλων δυσχερειῶν, διότι οὗτοι εἶχον κραταιοὺς προστάτας.

Πρὸ δύο ἐτῶν ὁλόκληρος οἰκογένεια ἐξώμοσε, διότι ἡ μήτηρ, σπουδάσασα ἐν τῷ τῶν Διακονισσῶν παρθεναγωγείῳ δὲν ἠρέσκετο πλέον μήτε Ἑλληνίς νὰ λέγεται μήτε Ὀρθόδοξος νὰ εἶναι, ἤνοιξε δὲ ἐργαστήριον προσηλυτισμοῦ ἐν τῇ παρὰ τὴν Σμύρνην κωμοπόλει τοῦ Βουρνόβα. Ὁ λαὸς παροξυνθεὶς προέβη εἰς βιαιάς κατὰ τῆς οἰκογενείας ταύτης πράξεις, τοῦθ' ὅπερ ἐγένετο ἀφορμὴ ἵνα ὑπὲρ τοὺς τριάκοντα μείνωσιν ἐν ταῖς φυλακαῖς ἐπὶ πολλοὺς μῆνας.

Οἱ Ἱταλοὶ προέτειναν διὰ τοῦ ἐνταῦθα Γενικοῦ Προξένου, λίαν ζηλωτοῦ, νὰ πληρώνωσιν αὐτοὶ τοὺς διδασκάλους τῆς ἰταλικῆς γλώσσης, ἐὰν ἡμεῖς παρεδεχόμεθα νὰ εἶναι ὑποχρεωτικὸν ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς σχολείοις τὸ ἰταλικὸν μάθημα, ἥτις πρότασις ἀπερρίφθη, διότι ἦτο φανερόν ὅτι ἐν τῇ προτάσει ὑπεκρύπτετο ὁ δόλος. Καίτοι δὲ ὁ δυτικὸς πληθυσμὸς εἶναι μικρὸς, οἱ δὲ Ἱταλοὶ ὑπήκοοι, ἐκτὸς ὀλίγιστων ἄλλων ἐλκόντων τὴν καταγωγὴν ἐκ Χίου, εἶναι ἀλιεῖς Νεαπολῖται, ἀνίδρυσαν δαπάναις τῆς Κυβερνήσεως δημοτικὸν σχολεῖον διὰ τοὺς ἄρρενας καὶ παρθεναγωγεῖον μετ' οἰκοτροφείου, καὶ ταῦτα, ἐνῷ ὑπάρχουσιν ἤδη ἄλλα πολλὰ· ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν | διευθύνονται ὑπὸ Γάλλων καλογηρῶν καὶ Γαλλίδων καλογηρῶν, οἱ δὲ Ἱταλοὶ θέλοντες νὰ ἔχωσιν ἴδια, διὰ νὰ ἐξασκήσωσιν ἰδίαν ἐπιρροήν, ἐξοδεύουσιν ἀφειδῶς.

Ἐν Βουτζᾷ, χωρίον εἰς τετάρτου τῆς ὥρας ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Σμύρνης σιδηροδρομικῶς, ἀνίδρυσαν σεμινάριον μέγα· ἐνῷ δὲ κάτοικοι δυτικοὶ δὲν ὑπάρχουσιν ἐκεῖ ἐκτὸς ὀλίγων παραθεριζόντων, Γαλλίδες καλογηραὶ ἀνίδρυσαν παρθεναγωγεῖον.

Ἐν Μαγνησίᾳ, εὐδαίμονι καὶ μεγάλῃ πόλει πλησίον τῆς Σμύρνης ἄνευ οὐδενὸς δυτικοῦ ἢ διαμαρτυρουμένου κατοίκου ἐκτὸς διαβατικοῦ τινος, ἀνίδρυσαν καὶ Δυτικοὶ καὶ Διαμαρτυρούμενοι σχολεῖα, διὰ νὰ φωτίσωσι τοὺς Ἑλληνόπαιδας.

Ἐν Μερσίνα τῆς Κιλικίας, νέα πόλει, εὐρὺ ἐχούση ὅμως τὸ μέλλον, μόλις

υπάρχουσιν ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ οἰκογένειαι δυτικάι, καὶ ὁμῶς θετικῶς γνωρίζομεν ὅτι μετέβησαν ἔνεκεν τῶν ἰδίων σκοπῶν καλόγηροι καὶ καλογραιᾶι δυτικῶν ταγμάτων.

Ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας ἄνευ ἄλλων Χριστιανῶν εἰμὴ Ὁρθοδόξων, ἐγκατέστησαν δυτικοὶ καὶ διαμαρτυρούμενοι προσηλυτισταὶ καὶ θὰ ἐπετύγχανον εὐχερέστερον ἢ εἰς ἄλλα μέρη, ἐὰν δὲν ἀντεπεξήρχετο δι' ἀκαταβλήτου ἐνεργείας ὁ Ἅγιος Καισαρείας¹, πεφωτισμένος ποιμενάρχης, καὶ δὲν ἐφρόντιζε ν' ἀνιδρυθῶσιν ἡ Ροδοκανάκειος Ἱερατικὴ Σχολὴ καὶ γυμνάσιον καὶ παρθεναγωγεῖον. Τὰ αὐτὰ συμβαίνουσι | εἰς πλείστα ἄλλα μέρη τῆς Τουρκίας, ἡ δὲ Κυβέρνησις, εἴτ' ἐκ συμπαθείας πρὸς τινὰ τῶν κραταιῶν προστατῶν τοῦ προσηλυτισμοῦ εἴτε διότι οὗτοι διενεργοῦσι πίεσιν μεγάλην εἴτε διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐννοήσῃ ὅτι οἱ προσηλυτιζόμενοι ψυχῇ τε καὶ σώματι ἀνήκουσιν εἰς τοὺς προστάτας τῶν προσηλυτιστῶν καὶ δύνανται ἡμέραν τινὰ νὰ τῇ παράσχῃσι θύελλαν πολιτικὴν, ἀφήνει τὸ στάδιον ἐλεύθερον νὰ καταδολιεύωνται ἐν τῷ Ὁθωμανικῷ Κράτει ξένοι Χριστιανοὶ τοὺς Ὁρθοδόξους ὑπάρχους τῆς. Ὅπως σκέπτεται (καίτοι ἡ σκέψις δὲν εἶναι ὀρθή) ὅτι τῇ συμφέρει νὰ διαιρῶνται οἱ ὑπήκοοί τῆς Ἑλληνες· ἀλλὰ διὰ τὴν Ὁρθοδοξίαν τὸ πρᾶγμα διαφέρει πολὺ, διότι πᾶς ἐξωμότης ὅχι μόνον παύει ὦν Ἕλληνα, ἀλλὰ εἶναι καὶ πολέμιος τῷ ἔθνει του, πρόσφατα δὲ παραδείγματα ἔχομεν ἐν Ρουμανίᾳ καὶ Βουλγαρίᾳ.

Τὰ προεκτεθέντα ἡγαγον εἰς σκέψεις σπουδαίας τοὺς παρ' ἡμῖν μεριμνῶντας περὶ τοῦ ἐθνικοῦ μέλλοντος, ἀτρομήτως δ' ἀντεπεξῆλθον κατὰ τῶν ξένων, εἴτε διὰ τοῦ τύπου εἴτε δημοσίᾳ ἀγορευόντες. Ἐβελτιώθησαν δὲ ἀπὸ δεκαετίας μεγάλως καὶ ἐξετάθησαν τὰ τῶν ἡμετέρων σχολείων, ἀρρένων τε καὶ θηλέων. Εὐτυχῶς ὁ ἐλληνικὸς λαὸς δὲν εἶναι τόσοσιν εὐάλωτος εἰς τὰς παγίδας τῶν λύκων, διότι ἐκτός εὐαρίθμων βλακῶν ἢ ἀργυρωνήτων ἐξωμοτῶν μένει πιστὸς εἰς τὰ πάτρια καὶ περιφρονεῖ τοὺς καταρραδιουργοῦντας τὴν θρησκείαν | καὶ τὸν ἐθνισμόν του. Ἄλλ' ἐὰν τὸ παρὸν δὲν εἶναι ἐπιφύβον, τὸ μέλλον μᾶς καταπτοεῖ.

Ἡ Σμύρνη, ὡς ἐκ τοῦ μεγάλου ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ, τῆς ἐμπορικῆς σημασίας καὶ τῆς γεωγραφικῆς θέσεώς της, ἔχει τὴν ἀποστολὴν νὰ μεριμνήσῃ οὐχὶ μόνον περὶ ἐαυτῆς ὑπὸ ἐθνικὴν ἔποψιν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ κοινοτήτων ἐν μεγάλῃ κύκλῳ ἀποστάσει. Οὐχὶ μόνον σπουδάζουσιν ἐνταῦθα πλείστοι νησιῶται καὶ Ἀνατολίται, ἀλλὰ εἰμῶθα εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ βοηθῶμεν εἰς τὴν ἀνέγερσιν σχολείων ἐν τῷ ἐσωτερικῷ. Διὰ τὴν

1. Πρόκειται γιὰ τὸν λόγιον Μητροπολίτη Καισαρείας Ἰωάννη Ἀναστασιάδην (1833-1902), ὁ ὁποῖος συνεχίζει στὸν τομέα τῆς καταπολέμησης τῶν προσηλυτισμῶν τὴν τακτικὴν τῶν προκατόχων του Μητροπολιτῶν Καισαρείας Παΐσιου καὶ Εὐσταθίου. Μετὰ ἀπὸ λαμπρὲς θεολογικὰς σπουδὰς ἔγινε Μητροπολίτης Καισαρείας τὸ 1878. Ἐργάσθηκε γιὰ τὴν ἀνόρθωση τῆς παιδείας καὶ τὴν ἀντιμετώπιση ὀργανωτικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων τῆς Μητροπόλεώς του· βλ. Ὁρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, τ. 7, σ. 49.

Σμύρνην δὲν εἶναι ζημία, ἐὰν μόνον δι' ἑαυτὴν ἐμερίμνα, ὅτι δὲν παρουσιάζονται οἱ ὁμογενεῖς οἱ προσφέροντες τὰ ἑκατομμύρια, ὥς γίνεται διὰ τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, διότι ἡ φιλότιμος συνδρομὴ τῶν κατόικων θὰ ἐπὶ ἡρκεῖ εἰς τὰς τοῦ τόπου ἀνάγκας, ἀλλ' ἐνταῦθα αἱ περιοποῖσαι εἶναι μετριώταται αἱ δὲ θυσίαι ἐξ ἀνάγκης περιορίζονται ἐντὸς ὁρίων τινῶν. Αἱ τοῦ ἐσωτερικοῦ κοινότητες εἶναι τουρκόγλωσσοι καὶ πτωχαί, καίτοι δὲ πανταχοῦ ἀκατάσχετος ἐκδηλοῦται ἡ ἐπιθυμία νὰ διδαχθῶσι καὶ νὰ ὁμιλήσωσι τὰ τέκνα τῶν τὴν γλῶσσαν ἥν ἀκούουσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, δὲν ἔχουσιν ὅμως τὰ μέσα. Ἡ Σμύρνη πράττει τὸ κατὰ δύναμιν, ἴσως καὶ τι πλεον, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἄρκει νὰ πληρώσῃ τὴν ἀνάγκην. Ἐὰν τὸ ἑκατοστὸν τῶν ἀπανταχοθέντων ὅλων ὁμογενῶν προσερχθέντων χρημάτων προσφῶς ἐχρησιμοποιεῖτο | ὑπὲρ τῆς τουρκοφώνου Ἀνατολῆς, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος θὰ ἐκέρδαινε περισσότερον παρὰ ἐὰν ἑκατὸν ἄλλαι ἀκαδημαῖαι ἐκόσμουσαν τὰς Ἀθήνας². Δυστυχῶς ὑπ' οὐδενὸς ἐλήφθη τοῦτο ὑπ' ὧσιν, τοῦλάχιστον μέχρι τοῦδε.

.....

III

Συνεπεία τῶν προεκτεθέντων, κυρίως ἔνεκα τοῦ μετὰ κυνισμού ἐπιδωχθέντος ὅλων τῶν ξένων προσηλυτισμοῦ ἐπὶ τῆς ἐκ τῶν σεισμῶν καταστροφῆς πρὸ ἑπτὰ ἐτῶν, ἐβοήθησαν οἱ Σμυρναῖοι εἰς τὴν ἀνέγερσιν σχολείων εἰς πολλὰς τῶν καταστραφειῶν κατωπόλεων, ἡ δὲ οἰκογένεια Κιουπετζόγλου, ἡ ἀνεξάντλητος εἰς ἀγαθοεργίας, ἐπέστεψε ταύτας διὰ τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ Κεντρικοῦ λεγομένου Παρθεναγωγείου καὶ τῶν παραρτημάτων του³, ἐν οἷς ἅπασι διδάσκονται ὑπὲρ τὰ χίλια πεντακόσια κοράσια. Εἰς ἄλλας πόλεις τοῦ ἐσωτερικοῦ οἱ Σμυρναῖοι, διὰ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ συντήρησις τῶν σχολείων, ἐπλήρωσαν τοὺς μισθοὺς τῶν διδασκάλων.

Ἀλλ' ὑπελείπετο ἡ πλήρωσις ἄλλης ἀνάγκης. Τὸ Κεντρικὸν Παρθεναγωγεῖόν μας, καίτοι ἄριστα λειτουργοῦν καὶ ἔχον πρόγραμμα οἷον τὸ τοῦ Ἀρσακείου, δὲν ἦτο κατάλληλον διὰ τὰς εὐπορούσας οἰκογενεάς, τὰς ἐφιμεμένας νὰ σπουδάζωσι τὰ τέκνα τῶν καὶ ξένας γλώσσας καὶ μουσικὴν | καὶ νὰ λάβωσιν ἀνατροφήν μᾶλλον ἐπιμεμελημένην. Ἐνεκεν τῆς ἐλλείψεως ταύτης κατέφευγον πρὸ μὲν τῆς συστάσεως τοῦ παρθεναγωγείου τῶν Πρωσισίδων Διακονιστῶν εἰς τὰ τῶν Δυτικῶν, ἀκολούθως δὲ συνέρρουσαν ἀθρόαι εἰς τὸ πρῶτον. Τὸ αἶσχος τοῦτο, Ἑλληνίδων μὴ ἀνατρεφομένων ἑλληνικῶς, ἔπρε-

2. Ἀναφέρεται στὴν ὁλοκλήρωση τῆς οἰκοδόμησις τοῦ κτιρίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (1885).

3. Οἱ ἀδελφοὶ Δημήτριος καὶ Σοφία Κιουπετζόγλου, ἐκτὸς ἀπὸ τῆς εὐεργεσίας τοὺς πρὸς τὴν Εὐαγγελικὴν Σχολὴν (Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σσ. 108-9, 141, 278), χρηματοδότησαν καὶ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ Κεντρικοῦ Παρθεναγωγείου (δ.π., σ. 246, καὶ *Ἡμερολόγιον καὶ Ὁδηγὸς τῆς Σμύρνης...*, Σμύρνη 1888, σ. 282). Ἡ κατάθεσις τοῦ θεμελίου λίθου ἔγινε στίς 18 Ἰαν. 1887 (ἔφημ. *Νέα Σμύρνη*, 16 Ἰαν. 1887 (ἀρ. 3383), σ. 1, στ. 2).

πε να εκλείψῃ ἀντὶ πάσης θυσίας. Τότε συνέστη ἐν Σμύρνῃ ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρία, σκοπὸν μὲν ἄμεσον ἔχουσα τὴν ἀνδρῶσιν παρθεναγωγείου μετ' οἰκοτροφείου, ὁποῖον τὸ Ἀρσάκειον ἐν Ἀθήναις καὶ τὸ Ζάππειον ἐν Κωνσταντινουπόλει, βραδυτέρον δὲ καὶ καθ' ὅσον τὰ οἰκονομικά της μέσα ἤθελον τὸ ἐπιτρέψει νὰ ἐπεκτείνῃ τὸν κύκλον τῶν ἐνεργειῶν της ἐν τε Σμύρνῃ καὶ ἀλλαχοῦ ὑπὲρ τῶν ἀπόρων τάξεων πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ ἐλληνικοῦ φρονήματος. Ὅλιγοὶ Σμυρναῖοι, ἀνευ οὐδεμιᾶς ἐκκλήσεως πρὸς τὸ δημόσιον, διότι τοῦτο ἐκρίθη ἀσύμφορον διὰ πολλοὺς λόγους, κατέβαλον χιλιάδας λιρῶν καὶ συνέστησαν τὸ πρῶν μὲν γνωστὸν ὑπὸ τ' ὄνομα «Ἑλληνικὸν Παρθεναγωγεῖον μετ' Οἰκοτροφείου» νῦν δὲ «Ὀμηρεῖον», ὅπερ ἐφέτος εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἑβδομὸν ἔτος τοῦ βίου του. Ἐχει πρόγραμμα πλήρους Γυμνασίου μετὰ διδασκαλείου καὶ ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ὡς ἰσοβάθμιον τῷ ἐν Ἀθήναις Ἀρσακείῳ. Ἡ προαγωγὴ τοῦ ὑπῆρξεν ὑπὲρ πᾶσαν προσδοκίαν μεγάλην, ἀπέσπασε σχεδὸν πάσας τὰς Ἑλληνίδας ἀπὸ τοῦ | παρθεναγωγείου τῶν Πρωσιδίων Διακονισσῶν καὶ ἤγαγε τοῦτο εἰς τελείαν παρακμὴν. Ἐνεκεν τούτου καὶ διότι δὲν ἀνερυνήθησαν οἱ προκαλέσαντες τὴν παρακμὴν λόγοι ἔπεσεν ὑπὸ τὴν δυσμένειαν τῆς ἐν Γερμανίᾳ Ἑταιρίας, τῆς ἰδρυσάσης αὐτὴ, ἡ ἐπὶ τριακονταετίαν Διευθύντριά του, γυνὴ σπανίας ἱκανότητος. Τὸ «Ὀμηρεῖον» κέκταται ἡδὴ μέγα οἰκοδόμημα ἐν μέσῳ κήπου εὐρυχώρου καὶ ἐπιβαλλούσης ἀρχιτεκτονικῆς καλλονῆς, ἐν τόπῳ ὅπου οὐδεὶς προηγουμένως ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὸ τοιοῦτον· ἐφηρμόσθη δ' ἐν αὐτῷ αὐστηρῶς καὶ πᾶν μέτρον ἀπαιτούμενον ὑπὸ τῆς ὑγιεινῆς. Ἡ ἠθικὴ ἐπίδρασις τοῦ Ὀμηρείου ὑπῆρξεν ἔτι μείζων, διότι ἐκτιμηθέντων δεόντως τῶν μόχθων καὶ τῶν θυσιῶν τῆς ἰδρυσάσης αὐτὸ Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρίας τὸ κατὰστημα ἠγαπήθη καὶ ἠνουνήθη παρὰ πάντων. Αἱ μαθητρίαι εἶναι ὑπερήφανοι, διότι ἐκπαιδεύεσθαι ἐν αὐτῷ εἶναι ἐπίσης καλῶς κατηρτισμέναι εἰς τὰς ξένας γλώσσας καὶ τὴν μουσικὴν, ὡς αἱ ἐν τοῖς ξένοις, ὅτι δ' ὑπερτεροῦσιν αὐτῶν, διότι ὡς Ἑλληνίδες ἔμαθον καλῶς τὴν γλῶσσάν των... Ἐν ἐνὶ λόγῳ ἡ διελθοῦσα ἑξαετία ἐπέδρασε διὰ τοῦ Ὀμηρείου ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ τῆς καλῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας ἐνταῦθα, ἀδιστάκτως δὲ πιστεύομεν ὅτι τὸ μέλλον ἔσται βέλτιον εἰς προπαρασκευὴν μητέρων ἀληθῶν Ἑλληνίδων. |

Εἰς τῶν σκοπῶν τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρίας ἐπετεύχθη, ὡς εἵπομεν, διότι ἀπέσπασεν ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῶν ξένων τὰς κόρας τῶν εὐπόρων οἰκογενειῶν, ἀλλὰ μένουσι καὶ ἄλλοι:

Α'. Νὰ συστήσῃ δημοτικὰ σχολεῖα εἰς διάφορα μέρη τῆς πόλεως, ἐν οἷς νὰ διδάσκωνται δωρεὰν τὰ τέκνα τῶν ἀπόρων οἰκογενειῶν, διδομένων ἀκόμη δωρεὰν καὶ τῶν διδασκτικῶν βιβλίων, ἀπαρallάκτως ὅπως πράττωσι καὶ οἱ Διαμαρτυρούμενοι. Τὰ δὲ σχολεῖα ταῦτα νὰ ἰδρυθῶσι πλησίον, πλησιέστερα εἰς τὰ τῶν ξένων, τὰ ὁποῖα δυστυχῶς, ὡς προείπομεν, διευθύνουσιν Ἕλληνες. Οὐδὲν ἄλλο μέσον ὑπάρχει, διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ τὰ κλείσωμεν καὶ νὰ θέσωμεν φραγμὸν εἰς τοὺς προσηλυτιστικούς σκοποὺς τῶν ξένων.

Β'. Ἡ πρόσληψις ὑποτρόφων μαθητριῶν ἀπὸ διαφόρων κοινοτήτων τοῦ

έσωτερικού υπό τόν ὄρον τοῦ νά ἐκπαιδευθῶσι μὲν δωρεάν, ἀλλὰ νά διδάξωσιν ἐν ταῖς οἰκείαις πατρίσιν ἐπὶ ὀρισμένον ἀριθμὸν ἐτῶν. Αἱ κατὰ καιροῦς μεταβάσαι διδάσκαλοι εἰς τὸ ἐσωτερικόν, καίτοι πολλαὶ αὐτῶν οὐχὶ καλῶς κατηρτισμένοι, οὐχ ἦττον ἐπέτυχον νά ὁμιλήσωσιν αἱ τουρκόφωνοι μαθητρία τῶν ἑλληνιστῶν. Δυστυχῶς πλὴν μακρὰ πείρα μᾶς ἐδίδαξεν ὅτι αἱ ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ἀποποιοῦνται νά μεταβῶσι καὶ διδάξωσιν εἰς τὰς πόλεις τοῦ ἐσωτερικοῦ· καὶ αἱ Συρναῖαι εἶναι σχεδὸν ἐπίσης δύσκολαι, μόλις καὶ μετὰ βίας [ἀπο] ἀποφασίζουσαι νά μεταβῶσιν εἰς τὰς παραλίους τῆς Τουρκίας πόλεις. Ἀλλ' ἡ Ἀνατολὴ ἔχει ἀνάγκη γυναικῶν διδασκάλων, πολὺ μάλιστα μείζονα ἢ ἀνδρῶν, διότι οἱ Ἀνατολίται ἢ μεταβαίνοντες εἰς τὰς παραλίους πόλεις ἢ ἐνεκον τῶν ἐμπορικῶν σχέσεών των μετὰ τῶν ὁμιλούντων τὴν Ἑλληνικὴν τὴν ἐκμανθάνουσιν εὐκολώτερον. Διὰ τῆς μητροῦς μόνης εὐχερέστερον ἐξοικειοῦνται οἱ ἐν τῷ οἴκῳ νά ὁμιλῶσιν ἑλληνιστί. Εἶναι φυσικώτατον ὅτι τουρκόφωνος κόρη δυνηθεῖσα νά ὁμιλῇ ἑλληνιστί θὰ φιλοτιμηθῇ γενομένη μήτηρ νά μὴ χάσῃ τὰ τέκνα της, ὅ,τι αὐτὴ μετὰ κόπου ἔμαθε. Τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ὁμίλησαν ἀπὸ αἰώνων καὶ θὰ ἐξακολουθῶσι νά τὴν ὁμιλοῦν, τὸ δ' ἑλληνιστί ὁμιλεῖν θὰ εἶναι τίτλος εὐγενείας καὶ καλῆς ἀνατροφῆς, ὅπως ἐν Σμύρνῃ σπουδάζομεν τὴν Γαλλικὴν, προῖόντος δὲ τοῦ χρόνου ἡ ἀπόκτησις τοῦ τίτλου θέλει κεντήσῃ πολλῶν τὴν φιλοτιμίαν καὶ οὕτω γενικευθῆσεται ἡ γλῶσσά μας παρὰ λαοῖς ὁμοθρήσκους, οἵτινες ἀπὸ μονογλώσσων θὰ γίνωσι δίγλωσσοι.

Τὰς δυνάμεις πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν δύο τελευταίων σκοπῶν δὲν τὰς ἔχει ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρία ἥ, τοῦλάχιστον, δὲν θὰ τὰς ἔχῃ ἐπὶ μακρὰ ἀκόμη ἔτη. Ἐὰν εἶναι ἀνάγκη ἐθνικὴ νά ἀνακόψωμεν καὶ ἐν Σμύρνῃ καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τὸν φανατισμὸν τῶν προσηλυτιστῶν, τοῦ ὁποίου | ἐπωφελοῦμεν αἱ ξέναι κυβερνήσεις διὰ πολιτικούς σκοποὺς ἀδρῶς βοηθοῦσι τοὺς προσηλυτιστάς, ἐὰν εἶναι ἀνάγκη νά προπαρασκευάσωμεν καλὰς διδασκάλους, ἵνα διδάξωσι ἐν ταῖς τοῦ ἐσωτερικοῦ κοινότησιν, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις πρέπει νά ἐπιληφθῇ τοῦ πράγματος σπουδαίως. Ἡ Σμύρνη εἶναι προσφορὴ τῆς ἀφετηρίας πρὸς τοιοῦτους σκοποὺς, ἡ δὲ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρία ἐν τῶν καταλληλοτάτων ὀργάνων, ἵνα ἐργασθῇ ἀθροῦς καὶ σκοπῶν.

Οἱ ἀπαρτίζοντες τὴν Φιλεκπαιδευτικὴν Ἑταιρίαν κολακεύονται πιστεύοντες ὅτι χαίρουσι τὴν ἀμέριστον ὑπόληψιν καὶ ἐμπιστοσύνην τῶν Συρναίων. Οἱ ἑταῖροι δὲν ἐπεζήτησαν τὴν πρὸς αὐτοὺς ἐνδειξὴν εὐγνωμοσύνης τῆς πόλεως διὰ τὰς ὑπὲρ τὴν δυνάμιν των χρηματικὰς θυσίας, ἀλλ' ἀνεγνωρίσθη πληρέστατα ὁ ζήλος των καὶ ἡ ἀδιάκοπος θυσία χρόνου ἀφαιρουμένου ἀπὸ τὰς ἰδίας ἐργασίας των χάριν τῆς ἀδιακόπου ἐπιβλέψεως, ἀληθὴ δὲ τίτλον ὑπερηφανείας νομίζουσιν ὅτι κυβερνήσαντες τὸ Ὁμηρεῖον ἐπὶ ἐξαιτίαν, μετὰ λελογισμένης φειδοῦς ἔκαμαν νά ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀπαιτούμενας ὑπερόγκους δαπάνας, χωρὶς μῆτε εἰσοδήματα νά ἔχῃ μῆτε ἐπιχορηγήσεις, ὥς συμβαίνει ἀλλαχοῦ εἰς ἄλλα ὅμοια καθιδρύματα.

Τό γε νῦν ἔχον, φρονοῦσιν ὅτι πολλὰ δύνανται νά πράξωσιν ὑπὲρ τοῦ ἁγίου ἐθνικοῦ σκοποῦ ὑπὲρ οὗ ἀφιέρωσαν καὶ διάνοιαν καὶ καρδίαν, ἐὰν ἡ

Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἤθελεν ἀποφασίσει νὰ ἔλθῃ | αὐτοῖς ἀρωγὸς πρὸς ἐκπαιδεύειν εἰκοσάδος οἰκοτρόφων κορῶν, τῶν πλείστων ληφθησομένων διὰ συναγωνισμοῦ ἐκ τῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ κοινοτήτων σὺν τῇ ὑποχρεώσει νὰ διδάξωσι ἐν ταῖς οἰκείαις πατρίσιν ἐπὶ ὠρισμένον ἀριθμὸν ἐτῶν καὶ ν' ἀνιδρύσῃ ἐν Σμύρνῃ τέσσαρα ἢ πέντε δημοτικὰ σχολεῖα ὑπὲρ τῶν ἀπορωτάτων τάξεων ἢ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τινὰ τῶν ὑπαρχόντων δι' ἐπιχορηγήσεων. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον διὰ μὲν τὸ πρῶτον ἔτος θ' ἀπητοῦντο πεντήκοντα χιλιάδες φράγκων διὰ δὲ τὰ κατόπιν τεσσαράκοντα μόνον.

Ἐὰν κατ' ἀρχὴν αἱ σκέψεις μας κριθῶσι ὀρθαὶ καὶ αἱ προτάσεις παραδεκταί, μένει ἡ συζήτησις τῶν λεπτομερειῶν, δι' ἃς εὐσεβάστως θέλομεν ἀκούσει τὴν γνώμην τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ ὑποβληθῇ εἰς τὸν ἔλεγχον ὃν ἤθελεν αὕτη κρίνει ἀναγκαῖον. Τὸν ἔλεγχον μάλιστα τοῦτον τὸν θέλομεν καὶ ἡμεῖς.

Οἱ Ὁθωμανοί, ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως εἰς τὸν θρόνον τοῦ νῦν Σουλτάνου, τῇ ὑψίστῃ αὐτοῦ προστασίᾳ ἀνίδρυσαν πανταχοῦ σχολεῖα μεγάλα ἀριστα συντηρούμενα. Θὰ βλέπωσι δ' εὐχαρίστως καὶ παρ' ἡμῖν ἐπεκτεινομένην τὴν παιδείαν, ἀλλὰ χρηματικὴν βοήθειαν μήτε μᾶς ἔδωκαν ποτὲ μήτε θὰ μᾶς δώσωσι ποτέ. Εἰσπράττουσι μὲν φόρους ὑπὲρ τῶν σχολείων καὶ ἀπὸ τοῦς Χριστιανοῦς, ἀλλ' οἱ φόροι ἀφιεροῦνται ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ ἰδικὰ τῶν | σχολεῖα. Ἐν ἐνὶ λόγῳ οἱ Ὁθωμανοὶ σήμερον ἔδειξαν πολλὴν ἀγάπην εἰς τὴν παιδείαν.

Καὶ ὅμως θερμῶς συνιστῶμεν καὶ παρακαλοῦμεν, οἷαδῆποτε καὶ ἂν ἡ ἀπόφασις τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, νὰ τηρηθῇ ἄκρα ἐχεμυθία, διότι ὑπάρχουσι προδόται παρ' ἡμῖν, οἵτινες παρερμηνεύουσι πᾶσαν οἰανδῆποτε ἐνέργειαν τῶν Ἑλλήνων καὶ καθιστῶσιν αὐτοὺς ὑπόπτους εἰς τοὺς Ὁθωμανοὺς, ἐὰν δὲ γνωσθῇ ἡ συνεννόησις ἡμῶν καὶ ἐνφ' περὶ ἀθωοτάτου πρόκειται σκοποῦ, δύναται καιρῶς νὰ μᾶς ζημιώσῃ καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τοῦ Ὁμῆριου.

Ταῦτα ἐκρίναμεν ἀναγκαῖον νὰ ὑποβάλωμεν τῇ νῦν ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ ἔθνους ἰθυνοῦσῃ τῇ τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας πράγματα Κυβερνήσει, αὐτῇ δ' ἀπόκειται νὰ ἐξετάσῃ, δι' ὃν ἤθελε κρίνει μέσων, τὰ ἐν τῷ παρόντι ὑπομνήματι ἐκτεθέντα καὶ ν' ἀποφασίσῃ τί δεῖ ποιῆσαι.

Ἐπὶ τούτοις, κύριε Πρόεδρε, διατελῶ μετὰ πλείστου σεβασμοῦ τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος⁴

ταπεινότητος θεράπων
ὁ Πρόεδρος τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρίας
(ὕπογραφή) Π. Ὁμηρος

4. Χφ. Ἐξοχότητος.